

Biró A. Zoltán – Gagyí József

Román – magyar interetnikus kapcsolatok Csíkszeredában¹: az előzmények és a mai helyzet*

A magyar-román egymás mellett élés története Csíkszeredában

1918-tól 1968-ig

Csíkszereda a Keleti-Kárpátok két hegyvonulata, a Hargita és a Csíki-havasok közötti medencében fekszik. Tulajdonképpen a medence három kisebb részre tagolódik: Felcsík, Középcsík, Alcsík. A Felcsíki-medencét északkeleten a Nagyhagymás-Öcsém-Naskalat hegyvonulat határolja; innen ered az Olt folyó, amely észak-déli irányban folyik végig a Csíki-medencén.

Csíkszereda a Középcsíki-medencében fekszik, a legészakibb felcsíki falutól, Csíkszentdomokostól 28, a legdélibb alcsíki helységtől, Tusnádfürdőtől 32 kilométerre. A délről, Brassó felől jövő

---

*A tanulmány A Kárpátmedencei etnikumok közötti kapcsolatok kutatási program keretében készült zárótanulmány rövidített változata. Megjelent az Antropológiai Műhely 1-es számában (1993. 1).

és északnak, Gyergyószentmiklós fele tartó, valamint a Belső-Erdélyből, Székelyudvarhelyről a Gyimeseken keresztül Moldvába, Comanestire vezető utak kereszteződésénél jött létre, mint a Csíki-medence településeinek vásáros központja. Városként a XV. század óta emlegetik; az első hiteles, a városi kiváltságokat igazoló okmány 1558-ból maradt fenn. Körülbelül száz évvel azután, 1643-ban mintegy 250 lakója van a településnek. 1799-re ez a szám 420-ra módosul, majd 1837-ig 810-re változik.

A XIX. század közepén, végén már nagyobb léptékű változások történnek: 1850-ben Csíkszeredához csatolják a vele összeépült Martonfalvát; ezzel a lakosok száma 961-re nő. Az ekkor megejtett nemzetiségi összeírás szerint 12 német, 14 cigány és 15 más nemzetiségű él itt a magyarok mellett – vagyis a XIX. század közepén Csíkszereda lakosságának mintegy 97 %-a magyar, és ez az arány alig változik az első világháború végéig. Ebben az időszakban a magyar és valamilyen más etnikum tulajdonképpen együttéléséről nem lehet beszélni.

1878-ban, az erdélyi határőr-vidék (a székely székek) átszervezésekor Csíkszereda Csík megye adminisztratív központja lesz. Ez azt jelenti, hogy a századfordulón itt is megkezdődik az építkezés: vármegyeháza, igazságügyi palota, gimnázium-épület, valamint a tisztviselők számára „tisztviselő-telep” épül. 1891-ben Csütörtökfalvát is Csíkszeredához csatolják. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint Csíkszeredának 3701 lakosa van; ebből 45 román, 44 német nemzetiségű.

Az évszázadok folyamán a Csíki-havasokon túli, moldvai román vidékekkel határos Csíkba jelentős román betelepedés nem történt. A magyar állam keleti határa, amely az átjárókban (Békási-szoros, Gyimes) és a hegyeken húzódik, a millenium idején elterjedt megnevezéssel: ezeréves határ – ebből a szempontból itt valóban határnak bizonyult. Pedig a távolságok nem nagyok: Gyimes-Palánka, az egykori vasúti határállomás, mintegy negyven kilométerre van Csíkszeredától. Igaz, a Moldova fele vezető vasútvonalat, amely Csíkszereda szomszédságában, Csíkmadéfalván ágazik ki kelet fele a Marosvásárhely-Brassó fővonalból, csak a XX. század első évtizedében építették meg. A földrajzi határon innen – a Csíki-havasokban – sem alakultak ki az évszázadok során sok olyan

település, melyeknek a lakossága vegyes lehetett volna. A medencében, az Olt völgyében húzódó falvak lakossága a betelepedéstől kezdve magyar volt. Azok az idegenek – cigányok, németek, zsidók vagy románok –, akik kis számban megtelepedtek ezekben a helységekből, rövid, egy-két nemzedéknyi idő alatt előbb integrálódtak, majd a többségi nyelv használatára áttérve, asszimilálódtak a helyi közösségekbe.

A medence keleti oldalán fekvő falvakban – például Csíkszépvízen, Csíkszentmihályon (melyhez mint községközpont ma egy többségében románok lakta falu is tartozik: Lóvész), Csíkszentgyörgyön – ma is pontosan tudják, hogy melyek azok a családok, amelyeknek ősei az elmúlt századokban érkeztek Moldvából, tehát melyek azok a családok, amelyek román eredetűek. Ezeknek a családoknak a tagjairól lehet úgy beszélni, mint az évszázadok alatt Csíkba beáramló, megtelepedő románok leszármazottairól. Nevük magyarosodott, anyanyelvük a magyar lett; kultúrájuk a helyiekével cserélődött fel. De tagadhatatlan, hogy származásuk emléke ma is él a közösségekben. Ezeknek a családoknak a tagjai a huszadik század során többször is kerültek olyan helyzetbe, hogy megkérdőjelezték identitásukat a felülről, a közösségen kívülről jövő; hol újra románként, hol megint magyarként kezelték őket a hatóságok emberei; és, ezek hatására, helyenként-alkalmanként az a közösség is, melyben éltek.

A betelepedett románok nagyrésze a paraszti munkamegosztáson belül specialista volt: egy sajátos mesterséghez, a juhászathoz értettek, ezt a mesterséget űzték; juhásznak fogadták meg őket a csíki falvak gazdaközösségei. Előbb lakhelyük fizikailag is elkülönült a helyiekétől; később nemcsak mesterségbelileg és szociálisan, hanem fizikailag is betagozódtak a helyiek közé.

Az idős csíkszeredaiak egyetlen, helyben élő román családra emlékeznek. A statisztika szerint ebben az időben nem csak ez az egy román család élt Csíkszeredában – de ezt az egyet a jellegzetesen városi mesterség (t.i. pékmester volt) gyakorlása miatt tartották meg az emlékeztükben a városiak.

A magyar-román együttélés első világháború előtti, feltételezett csíkszeredai formáját számba véve fel sem merülhet az, hogy a két etnikumhoz tartozók közötti konfliktusokról szóljunk. Az együttélés alapvető formája az igen kis számban Csíkba, valamint éppen Csíkszeredába betelepülő románok lassú integrációja volt a helyi társadalomba és kultúrába.

Az első világháborúnak egy, a helyiek számára jelentős mozzanata teremtette meg az egész huszadik századi magyar-román együttélés magyar részről való elgondolásának helyi kereteit. Ugyanis 1916 augusztus végén (ahogy azt a visszaemlékezők állítják: hadüzenet nélkül, vagyis orvul) a román hadsereg betört Erdélybe, és az országhatár mellett fekvő Csík egycsapásra hadszínterré vált². A helyi magyarok a háború harmadik évében hozzászokhattak már a szerb, a muszka, a talján ellenség-képhez; de ezek az ellenségek közvetlenül nem fenyegették az egzisztenciájukat. Most azonban egy olyan új ellenség jelentkezett, amelyet, erejét lebecsülve, nem is tartottak számbajöhető ellenfélnek, bár ő volt a legközelebb. Egyik óráról a másikra a csíki helységekből menekülni kellett. A harcokról, a beszállásoló román katonákról, a menekülés eseményeiről a mai legidősebbek megélt történeteket mesélnek; a fiatalabbak a szóhagyományból ismerik a betöréssel, a meneküléssel, a román hadsereg katonáinak viselkedésével, az atrocitásokkal (emberek elhurcolása, megölése; falvak felgyújtása; rablás) kapcsolatos történeteket, és az ezzel kapcsolatos értékeléseket, álláspontokat. A román, román katona, román ember fogalmak jó ideig, különösen azok számára, akik a két világháború közötti időszakban alig mozdultak ki a faluból, ezeknek az élményeknek a hatására telítődtek jelentéssel. Kialakult egy alapvető vélekedés: a román, és ami román, az a magyar számára fenyegető, ellenséges lehet.

*

1918-ban a román királyi hadsereg Moldva felől vonult be Csíkszeredába. A momentumnál azért kell az egyszerű említésnél többet időznünk, mert az interjúalanyok kiemelt módon emlékeznek erre az eseményre. 1916-ban három hétig tartott a román hadsereg erdélyi hadjárata. Az emlékezésekben egy, akkoriban közszájon forgó,

kicsiszolt formulával értékeli a román hadsereg teljesítményét: „amit elfoglaltak három hét alatt, onnan kifutottak három nap alatt”. Ez a megvert, tehát gyengének bizonyult hadsereg volt az, amely bevonult 1918-ban a városba. Helyben semmiféle ellenállás nem volt a helyzet égbekiáltó igazságtalanságának a megfogalmazásán, tehetetlen hangoztatásán kívül. A bevonulás alatt és után a magyarok gondolkodását egy kognitív disszonancia jellemezte: „mi jobbak vagyunk, kulturáltabbak vagyunk, vitézbbek vagyunk, ezt bebizonyítottuk 1916-ban is, amikor feladtuk nekik a leckét, de mégis most éppen ők itt a győztesek, ők az urak”. A disszonancia feloldására tett egyik kísérletre utal az, ahogy annyi év után beszámolnak a megkérdezett helyiek a román hadsereg bevonulásáról. Megállapítják, hogy ha ott lett volna a magyar hadseregnek akár kisebb egysége, akkor erre a bevonulásra nem kerülhetett volna sor. Ugyanis: a lovak soványak, erőtlenekek voltak, a katonáknak kell támogatni őket, hogy el ne essenek. A katonáknak bocskor volt a lábán; szerencséjükre Csíkszeredában volt egy hadianyag raktár, és amit a helyiek el nem loptak belőle, abból jól fel tudtak öltözni a bevonulók, legalábbis bakancsot húzhattak; az ágyúk amolyan „kicsi pléh-ágyúk” voltak. A disszonancia feloldása: ezek, ha már újra itt vannak, csak ideiglenesen vannak itt; ki kell várni az erőviszonyok változását, amikor majd „újra magyarok leszünk” (vagyis: újra Magyarországhoz tartozunk, újra magyar adminisztráció lesz; vagy legalábbis egy akármilyen más elfogadhatóbb, kulturáltabb adminisztrációs forma). Ugyanakkor az is benne van a viselkedésben, hogy a helyben lakó magyarok civilizáltabbak, polgárosultabbak, nyugatibbak – tehát, a törvényeket ha betartják, ha a világ szemé rajtuk van, akkor nem árthatnak nekik.

*

1918 őszétől 1921-ig, a békeszerződés aláírásáig egy átmeneti korszak következett. 1921-től megszilárdult Csíkszeredában a román államhatalom. Ez a helyi adminisztráció kiépülését jelenti, nevezetesen: román az éppen kormányzó párt embere, a megye prefektusa; román a város élére kinevezett polgármester; románok a megye kisebb területi egységeit adminisztráló, a járásokat vezető

járásbírók. Románok a megyei törvényszék bírói, ügyészei; az ügyvédek között azonban már vannak magyarok. A Mikó-várban a román királyi katonaság csapatai állomásoznak; a rendőrség és a titkosszolgálat, a Siguranta tisztségviselői is románok. Létrejön egy román tannyelvű liceum, melynek tanári karát máshonnan helyezik át ide, Csíkszeredába; a diákok legnagyobb része is román, máshonnan származik, ösztöndíjasként tanul Csíkszeredában. 1930-ban a városnak 4807 lakosa van, ebből 598 (kb. 12 %) román.

A változások egyik legmindennapibb következménye, hogy megnő a magyar-román találkozások száma. Ezekben a találkozásokban azonban a románok – különösen az első, a letelepedésüket követő időszakban – mint a román állam képviselői jelennek meg. A törvények, a kormányintézkedések még hivatalosabbá teszik ezeket a találkozásokat, mert előtérbe állítják mindazokat a kötelezettségeket vagy kivételezéseket, melyeket a betelepülő hivatalnokok feladataul szabnak, vagy támogatásának szánnak. Így 1924-ben például a közoktatási törvény nyomán létrejönnek az úgynevezett kultúrzonák, és kialakul a kultúrzonás tanító státusa. Kultúrzonáknak azokat a nemzetiségek lakta vidékeket nevezik, ahol állami beavatkozással kell prioritást szerezni a román nyelv és a román kultúra elsajátításának. Azok a tanítók, akik nem az illető, vagy nem szomszédos megyéből származnak, hanem messzebből jönnek ide, és letelepednek itt, másfél fizetést és egyéb anyagi juttatásokat is kapnak. Az emlékezők részletesen beszélnek ezeknek a tanítóknak a tevékenységéről. A sejtetően román eredetű, romános nevű gyerekeknek megtiltják, hogy a magyar tannyelvű felekezeti iskolákba járjanak; de a románnak semmiképp nem átállítható magyar gyerekeket is toborozzák a román iskolákba – cukorkával, kedvességgel. Ez a tevékenység egyértelműen konfliktusgeneráló hatású: magyar gyerekekben alakul ki a kivételezettség-érzés, magyar társaikat lenézik, csúfolják, verekednek velük. Ugyanakkor a román kultúrába integráló szándék nem jár eredményekkel: „olvastuk a könyvet románul, de nem tudtuk, hogy mit”.

A két világháború között Csíkszeredában és környékén van egy továbbélő társadalom – a magyar –, amely az erdővagyonból származó haszon nyomán valamennyire prosperál is. Csíkszereda társadalma jól

elkülönülő részekre oszlik. Ebbe a társadalomba nem tagolódnak bele a románok. Nem alakulnak ki többszintű, stabil kapcsolatok magyarok és románok rétegei között. A román társadalom maga leginkább a tisztviselőkből, valamint a hatalmi elit tagjaiból áll. A társasági élet évi csúcspillanatainak tekinthető farsangi multságok idején párhuzamosan rendezik a bálakat magyarok és románok. A magyar polgári-gazdálkodó elit tüntet azzal, hogy lehetőleg nem veszi figyelembe, nem tartja magára nézve érvényesnek a helyi román adminisztráció intézkedéseit – sőt, nyilvánosan újra és újra szimbolikus vereséget mér a „kolonistákra”.

A hatalom felső szintjein idővel kialakul egy mindennapi együttélési forma. Bár társasági alkalomkor nincs keveredés, de kialakulnak közelebbi kapcsolatok, érdekszövetségek és barátságok. Igaz, azt a családot, amely régi szeredaiként valóban barátkozik a románokkal, a többiek kinézik maguk közül. Akadnak vegyes házasságok is: az egyik prefektus egy gazdag mészáros lányát veszi el; egy megyei főügyész egy vendéglőtulajdonos lányával köt házasságot. De ezek inkább kivételeknek számítanak. A két világháború között Csíkszeredában megtelepedő, viszonylag hosszabb ideig ott élő románságnak nincs társadalmi tagoltsága: Csíkszeredában nem élnek nagyobb számban román munkások; a környéken nem lakik román parasztság. Az elkülönültség és a burkolt konfrontáció jellemzi inkább a magyar-román együttélést.

*

1938-ra, a királyi diktatúra bevezetésére úgy emlékeznek az interjúalanyok, mint egyfajta enyhülés idejére. A város élére magyar polgármestert neveznek ki, olyan embert, aki úgy látja el hivatalát, hogy a bécsi döntés, a magyar adminisztráció bevezetése után is ő marad ebben a funkcióban. Csíkszeredában és vidékén nem tevékenykednek a román fasiszta szervezetek, ezeknek itt nincs tömegalapjuk. A románok is, a magyarok is felkészülnek ebben a periódusban a változásra, amely furcsa, sem azelőtt, sem azután nem tapasztalt helyzetet idéz elő: 1940 szeptembere folyamán – legalábbis az interjú alanyai így emlékeznek erre – Csíkszeredából minden

román elköltözik. Ezzel a magyar-román fizikai együttélés négy évre „felfüggesztődik”.

*

1944-ben az 1916-os eseményekhez hasonló hatású, a magyar közösség mentalitását máig befolyásoló dolgok történtek Csíkszereda környékén (pontosabban Csíkszentdomokoson). A bevonuló szovjet és román hadsereg mögött érkezett Maniu-gárdisták több mint tíz férfit végeztek ki az összeterelt falusiak szeme láttára – megtorlásként, megfélemlítésként. A helyiek szerint a szovjet hadsereg érdeme, hogy a vérengzések nem folytatódtak

A háború utáni átmeneti időkben kis számban újra érkeztek románok Csíkszeredába. Általában azok jöttek vissza, akik a két világháború között is itt éltek, és 1940-ben eltávoztak. Ezek az adminisztrációban helyezkedtek el. Lakásprobléma abban az időben nem volt, ugyanis sok csíkszeredai család maradt a háború után Magyarországon, voltak üres, beköltözhető lakások. A megszilárduló kommunista hatalom helyi képviselői magyarok voltak; ugyancsak magyarok voltak, kevés kivétellel, az adminisztráció emberei is. Ez az adminisztráció a helyi ügyeket kommunista és magyar szempontok szerint bírálta el; ugyanakkor a központi érdekeknek ugyanolyan hű kiszolgálója volt, mint a húszas-harmincas évek itteni hatalmi-adminisztratív elitje. Az ország új adminisztratív felosztása véglegesítette a helyi hatalom új formáit: létrehozták a Magyar Autonóm Tartományt, ezen belül Csík rajont, Csíkszereda székhellyel. Ez azt jelentette, hogy a város visszaminősült egy kisebb területi egység központjává (hiszen Csík megyéhez a gyergyói medence is hozzátartozott). Csíkszereda lakossága az eddiginél rohamosabb ütemben gyarapodott: 1948-ban 6143, 1956-ban 11996, 1966-ban 15329 a lakosok száma. 1956-ban Csík rajonnak 84879 lakosa van, ebből 3190 román.

Ebben az időszakban a magyarok magatartását az „autonóm tartomány – ideológia” határozta meg. Eszerint igaz, hogy román államkeretben, de a tartományon belül mégis a magyar érdekek érvényesülhetnek. Az adminisztráció minden szinten inkább magyar, de legalább kétnyelvű volt: a román hivatalnokok is beszéltek

magyarul. Ugyanakkor a magyarországi eseményekről állandóan tájékozódtak. Mindaz, ami ott nemzeti eseménynek számított, annak itt is hatása volt. Az idősebbek élénken emlékeznek arra a spontán ünnepre, amely Csíkszereda főterén a wembleyi angol-magyar meccs nyomán alakult ki: hangszórókból hallgatta az összegyűlt tömeg a meccset, majd a győzelmet késő estig ünnepelte. Ugyanígy az '56-os forradalom napjaiban felbolydult Csíkszereda is, óráról-órára követték az események menetét, nemzeti tragédiaként élték meg az orosz bevonulást.

A Csíkszeredában élő románok számára ebben az időszakban nem sok lehetőség volt a románként való ön-érvényesítésre: a hivatalokban a magyar nyelv volt a domináns, ezt előbb-utóbb azok is megtanulták, akik úgy érkeztek ide, hogy nem tudtak magyarul. A templomon kívül nem volt a közéletben, a hivatalokban olyan nyilvánosság, ahol a románok csak külön lehettek volna. A hadsereg helyi egységeiben is voltak magyar tisztek; a belügynél pedig túlnyomó részt magyarok voltak. Ugyanakkor a románok nap mint nap érzékelhették, hogy tulajdonképpen abban a mozgástérben léteznek itt, amelyet a helyi magyar kultúra biztosít számukra; és csak úgy létezhetnek, ahogy a helyi normák ezt lehetővé teszik számukra. Tapasztalhattak magyarok részéről intoleranciát is: egyik interjúalany elbeszélése szerint, a Magyar Autonóm Tartomány alakításakor többen megfogalmazták, hogy ezzel olyan feltételek keletkeztek, hogy itt nincs helye a románoknak. Ez azonban nyilvánosan, a hivatalosság részéről sosem hangzott el.

1968-tól máig

1968 elején új adminisztratív-területi szerkezet kialakításába kezdtek Romániában. Helyi szinten előbb Csíkszeredát jelölték ki megyeközpontnak, majd Székelyudvarhely jött számításba. 1968 február közepén, máig tisztázatlan körülmények között, kétnapos tömegtüntetésre került sor Csíkszeredában. Végül sikerült elérni azt, hogy itt legyen a megyeközpont, és ezzel egy merőben új adminisztratív-társadalmi – az interetnikus kapcsolatokat meghatározó – helyzet alakult ki a városban.

Egy jelentős távlatokat nyitó, a mai állapotokat döntően befolyásoló hatalmi kompromisszumra került sor ekkor. A helyi elit – amelyből húsz képviselőt választottak, hogy Ceausescuval tárgyaljon, és ezek a tárgyaló-képviselők lettek később, többek között, az új hatalom kulcsemberei – kiegyezett a központi vezetéssel. Ez a helyi elit, amelyből kikerült a központi hatalom érdekeit helyileg érvényesítő adminisztráció nagy része is, megkapta a helyi társadalom fölötti, az eddigieknél nagyobb mértékű, mert nagyobb erőforrásokkal való rendelkezésre alapozott hatalmat. Beindult az erőltetett ütemű iparosítás. A pozícióhoz jutó magyar gyárigazgatók sok mindenben maguk dönthettek – a helyi munkaerőből úgy gazdálkodhattak, ahogy nekik tetszett. De ugyanakkor rájuk is vonatkozott a paktum: fel kellett venniük a Moldvából Csíkszeredába beköltöző román munkásokat is. Ugyanis a központi hatalom többek között ezt a jogot is fenntartotta magának: a helyieknek biztosított megnövelt hatalomért cserébe megváltoztathatja a káderek, valamint a lakosság etnikai összetételét. 1968-ban egy olyan vákuum-helyzet keletkezett, amely az 1970-es évek végéig tartott: a helyi gazdaság szerkezetének átalakítása újabb és újabb munkahelyeket hozott létre; a nagyméretű lakásépítés ezer és ezer családnak biztosított letelepedési lehetőséget. A magyar társadalom is számbelileg megkétszereződött, tovább differenciálódott. A román társadalom pedig ebben az időszakban jutott abba az állapotba, hogy beindult a differenciálódás, alakultak a kapcsolatok, és kezdett körvonalazódni egy csíkszeredai román társadalom képe. 1972-ben különválnak a magyar és a román líceum; a román líceumban végzett, ma már a középnemzedékhez tartozó csíkszeredai románok azok, akik leginkább integrálódtak a helyi magyar társadalomba; de ők a románságon belül kisebbséget jelentenek.

Az 1980-as évek elején kezdődtek el Csíkszeredában azok a folyamatok, melyek a mai magyar-román találkozásokat, az interetnikus kapcsolatok lezajlását közelebbről is meghatározzák. Ekkor alakult ki, kapott formát (olyan formát, mely 1990-től csak újabb kontúrokat nyert) a két társadalom pszichózisát befolyásoló egymástól való félelem. Beindultak a határmegvonó, a másiktól elválasztó kulturális folyamatok. Ezeknek 1990 előtt megfigyelhető,

legradikálisabb formája a magyaroknak Magyarországra való menekülése vagy családdal együtt való átköltözése volt, vagy a román oldalon az 1989-es decemberi események utáni, szintén tömegesnek mondható elköltözés. Az 1981 utáni periódusban a magyar és a román hatalmi elit kétszer cserélt helyet: először az 1989 decemberéig tartó lassú folyamatban, melynek állomásai a következők: párt- és belügyi funkcionáriusok egyre inkább csak románok lehettek; leszerelték azt a kevés magyar tisztet is, akik a hadseregben szolgáltak; az adminisztratív vezetés felső majd közép-pozícióiba is románra cserélték a magyarokat. 1986-ban leváltották Pataki Imrét, a Megyei Néptanács első alelnökét, a megyei adminisztráció tulajdonképpeni vezetőjét; majd 1987 januárjában a megye első embere, a megyei első titkár is román lett. Folyt a román tanárok behelyezése, román osztályok létesítése az iskolákban az 1985-ben kinevezett román főtanfelügyelő és főtanfelügyelő-helyettes vezetésével. 1989 novemberében román váltotta fel a Megyei Kulturális és Nevelési Tanács magyar elnökét is. 1989. december 22-e, egy néhány napos indulatos mozgolódás után, amelyet nem lehet semmiképp sem konszenzuseresésnek nevezni, beindultak a fordított folyamatok: az adminisztrációban újból tért foglaltak a magyarok; román gyárigazgatókat magyarokkal váltották fel; Pataki Imre lett a megye első embere; szétváltak a román és magyar iskolák. Ugyanakkor a rendőrség, belügy, katonaság továbbra is román intézmények maradtak. Az 1992-es helyhatósági választások után kihangsúlyozottan is magyar lett a városi és a megyei vezetés. 1989 decembere előtt rejtetten, majd azután nyíltan is két hatalmi központ alakult ki Csíkszeredában.

Az 1992-es népszámlálás adatai szerint 1992. január 7-én Csíkszeredának 46 029 lakosa volt, ebből 38 804 a magyarok száma, 7451 a románoké (ortodox 6797, görögkatolikus 132), tehát a város lakóinak kb. 16%-a román.

A találkozások történeti mintái

Előre kell bocsátanunk, hogy tanulmányunkban a **találkozás** szóval jelöljük azokat a konkrét paraméterekkel jellemezhető

társadalmi eseményeket, amelyeknek a két etnikumhoz tartozó szereplői vannak. Ez a megnevezés nem függ attól, hogy ezek a szereplők tényleges találkozási eseményekben vesznek részt, vagy csupán beszéd tárgyát képező szereplők átbeszélési helyzetekben, román vagy magyar oldalon egyaránt.

Tapasztalatunk szerint az együttélés mindegyik korszakából kiemelhető egy-egy olyan, az együttélő közösségek, főleg, természetesen, a többség által gyakran használt megnevezés, amely az adott korszakban zajló eseményre jellemző, és a leírásban emblémaként használható. Ezek együttese jelenti a Csíkszeredában megtörtént magyar-román találkozási módok történeti tipológiáját.

„Szeredában nincsenek románok”

A XVIII-XIX. század folyamán a csíki medencébe letelepednek román családok. Ezek előbb-utóbb a helyi társadalomba integrálódnak, majd a helyi magyarságba asszimilálódnak: nevük magyarosodik, anyanyelvük a magyar lesz, fokozatosan megszűnik a kezdetben még jellemző megkülönböztetés, bár ez soha nem múlik el teljesen. A helyi magyar közösség, ha nem is tesz különbséget, de nem felejt. A gyermekek szocializációja során például szomszédok, idősebbek mindig alkalmat találnak arra, hogy az egykori etnikai másságra felhívják a mai fiatal figyelmét: az Oláh nevezetű gyereket például, ha találkoznak vele, azzal köszöntik, hogy : „Tudod-e fiam, hogy az oláh nem magyar?” Ez a szocializációs játék számtalan esetben, számtalan formában megismétlődik: egy-egy „nemszeretem” gesztus, rossz tulajdonság előtérbe kerülése szolgáltathat alkalmat arra, hogy újra megfogalmazódjék ez a már csak mentálisan meglévő különbségtétel.

A XX. század elején Csíkszeredában csak néhányan voltak magukat románnak valló, de mint ilyenek, el nem különülő emberek. Az emblémaként kiemelt szóösszetétel azt jelzi, hogy a csíkszeredaiak tudatában ilyen valóságkép él: olyanok, akik románként élnének és viselkednének ebben a magyar közösségben, és akiről ezt mindenki tudná, akiket románként ismernének el, és másképpen, „nem-magyarként” kezelnének, és akik ezt nyíltan vállalnák is, ilyen

emberek Csíkszeredában nincsenek. Egy család van, amelyről köztudott, hogy román: a Moldovan nevezetű pék és családja. De az utólagos visszaemlékezés szerint, „ő románnak soha nem is igen vallotta magát”, és később, az impériumváltás után „nem akart magának soha ezzel előnyököt szerezni”.

Így tehát ebben a korszakban Csíkszeredában a románokról alkotott kép, a „román” távoli, elképzelt, a hivatalos propaganda szolgáltatta elemekből, a helyi mass media szolgáltatta hiányos információkból, és legfőképpen a román országokat megjárt helyiek megszürt, a szóbeszédbe átkerült tapasztalatából építkező kulturális kép volt. Tulajdonképpen a magyar közösség használta, saját kulturális képébe beillesztve, saját szükségleteinek megfelelően ezt a másról alkotott képet.

„A gyékénykofferes kolonista „

Csíkszeredába először nagyobb számban 1919-1920-ban érkeztek románok: a kialakuló román állami adminisztráció helyi hivatalait elfoglaló emberek. Ezeket az embereket a helyi magyarok „kolonistáknak” nevezték. Sajnos, a jelenben szociográfiai módszerekkel nem lehet megtudni, hogy miképpen minősítették magukat az egymás közötti, mindennapi közbeszédben a románok, ugyanis ha él is még valaki azoknak a gyermekeként, akik akkor Csíkszeredába jöttek, és tudna emlékezni azokra az időkre, az az illető nem lakik ma Csíkszeredában, hiszen 1940 szeptemberében minden, a városban korábban megtelepedett román elköltözött innen.

A magyarok számára a kolonista kifejezéshez egy állandó jelző társult: gyékénykofferes. Ugyanis – valószínűleg nem mind, hanem csak néhányan az ide érkező románok közül – valóban gyékényből font kofferral szálltak le a vonatról, hogy itt meggazdagodva később el is felejték azt a korszakot, amikor szegényen érkeztek a jó karrierlehetőségeket nyújtó városba.

A magyarok használta kifejezésben több minden sűrítődik. Először is: annak a felmutatása, hogy honnan indultak azok a köztisztviselők, akik a helyi társadalom ügyeit állami hivatalnokokként adminisztrálták. (Természetesen ez a kép így

felnagyított, hiszen nem minden köztisztviselő indult így el Csíkszeredába karriert csinálni.) Benne van a magyarázat is: ha így érkeztek, akkor nem is lehettek mások, mint amik voltak, nem is cselekedhettek máshogyan, mint ahogy cselekedtek: a hivatali pozíciókat vagyongyűjtésre felhasználóként, korrumpálhatóként, lefizethetőkként, azaz egyszerre az új impérium kiszolgálóiként és saját anyagi érdekeiket követőkként. A kifejezésben benne van egy rejtett ellentét megfogalmazása is: az 1940-ben ide telepedett magyar hivatalnokokat egészen másképpen nézték, a román hivatalnokokkal szemben az ő félrelépéseiket (helyiek lekezelése, állami hivatalból egyéni haszonszerzés) megbocsátóan kezelték.

A kifejezés alapvető tartalma azonban: „a mi munkánkon élőködök; mi éljük az életünket, végezzük a dolgunkat, ők mindenbe beleakadnak, mindentől hasznot húznak, az általunk adott csúszópénzekből meggazdagodnak, tehát a legfőlösegebb részei a (helyi) társadalomnak”. A helyi társadalom önszerveződésébe avatkoznak bele; és hogy ezt ne tegyék, vagy legalábbis csökkentett hatékonysággal tegyék, azért kapják a hálapénzt. Vagy éppen segítenek a magyaroknak ügyet intézni, de csakis anyagi ellenszolgáltatás reményében. Nem alakultak ki olyan kapcsolatok, hogy támogatásukra anyagi ellenszolgáltatások nélkül is számítani lehessen. Abban a helyi társadalomban, amelyben a kölcsönsegítségnek nagy szerepe van, éppen ez a kapcsolatforma jelenti a kívül-rekesztettséget. Természetesen a mindennapi élet menete pragmatikusabb kapcsolatformákat is kialakított: a „kolonisták” a mindennapokban rengeteg mindenben (beszerzés, gyermeknevelésbe besegítés, építkezés) rá voltak szorulva a helybelinek nemcsak a szolgáltatására, hanem a jóindulatára is.

„A háromszoros idegen ”

A második világháborút követő átmeneti évek után a megszilárduló kommunista államhatalom egy helyi formája alakult ki és létezett az ország adminisztratív átszervezéséig, 1968-ig (tehát kb. az 1950-1968 közötti időszakról van szó). Ez a helyi hatalom diktatórikus, elveiben internacionalista volt, gyakorlatában, a maga

természetes formájában pedig magyar. A rajon és a város politikai-adminisztratív vezetését magyarok látták el magyarul. Gyakorlatilag az 1940-44 közötti állapot folytatása volt ez azzal a különbséggel, hogy ez a kommunista Romániához lojális kommunista magyarok hatalma volt.

A regionális keretek is segítették ennek a magyar hatalomnak a működését: a megalakuló Magyar Autonóm Tartomány azt az (ideigőráig politikailag is érvényesíthető) illúziót biztosította, hogy határain belül a magyarok prioritásokat élvezhetnek a velük egy helyen élő románokkal szemben. Aki románként élt Csíkszeredában az 1950-es években, és nem volt közvetlenül részese a hatalomnak (mint a katonaság, a belügy funkcionáriusa), az háromszorosan idegenül érezhette magát. Egyrészt: nem volt csíki, vagyis nem voltak a helyi hagyományokba őt beépítő, számára helyet adó kapcsolatai. Másrészt: nem volt magyar, vagyis nem tudott a tágabb értelemben vett tradíciók szerkezetébe se beilleszkedni, nem is beszélve arról, hogy állandóan találkoznia kellett az előbb említett felfogással, mely szerint az Autonóm Tartományban a magyarok az elsőrendű állampolgárok. Harmadrészt: nem voltak meg azok a feltételek (gazdasági-adminisztratív hatalom), melyek olyan külön társadalmi életet tettek volna lehetővé számára, mint román számára, mint amilyenek a két világháború között adottak voltak. Nem volt román közösség. A város társadalmi terében csak a magyaroknak volt helye. A románok mint individuumok jelentek meg, ha ugyan megjelentek, ezeken a helyeken.

„Az első hullám”

1968 után megkezdődött a megyei adminisztráció kereteinek a feltöltése és a szocialista iparban való tömeges munkavállalás. Ez kettőzött helyteremtést, dupla szívóerőt jelentett a románok számára. Nagyon hamar – egyik évről a másikra – az 1968 előtt létezőnek többszörösére nőtt a számuk. Az előző periódusban itt élők tudtak vagy megtanultak magyarul, integrálódtak a magyar környezetbe; a most idekerülők számára itt, Csíkszeredában először vált lehetővé, hogy jelentős – többeszes – román populáció jelentsen mindennapi

környezetet; ugyanakkor egyre inkább átalakult a politikai-adminisztratív vezetés napi nyelvi érintkezési gyakorlata: először jutott uralomra ebben a közegben a román nyelv, mint a (most már egyre inkább nacionalista) állam iránti lojalitás kifejezője. Ekkor jött létre a feltétele egy későbbi állapotnak: jó magyarnak lenni a helyi társadalom szemében és jó kommunistának lenni a helyi hatalom csúcsain már nem jelenthette ugyanazt.

Az adminisztrációba bekerült, Csíkszeredába betelepedett románok nem egyedül, hanem családjaikkal jöttek ide. Első pillanattól kialakult az a helyzet, amely az „első hullámot” mindvégig jellemezte: ritka eset volt az, hogy férj és feleség egyaránt az adminisztrációban kapjon helyet – a feleség általában más helyi intézményekben helyezkedett el. Ez azt jelentette, hogy a feleség szellemében magyarabb helyre került, mint a férj. Általában hamarabb meg is tanult magyarul, a formális integrálódási folyamatokon hamarabb átesett. Ugyanez vonatkozik a gyerekekre is: a játékkörnyezet hatására nagyon hamar megtanultak magyarul, és ezzel szüleiknek is besegítettek a magyarnyelv tanulásába. Létrejött tehát az idekerülő román családokon belül egy megosztottság: a család tagjai különféleképpen integrálódtak a helyi társadalomba. És aszerint, hogy milyen belső dominancia létezett a családokon belül, az egész család integrációját segítette vagy hátráltatta ez a helyzet. Az első hullám viszonylag gyors integrációját talán az segítette leginkább, hogy a családokon belül a családtagok számára eltérő intenzitással történtek meg a román-magyar találkozások, és a családokon belül hatékony formái alakultak ki az integráció befele-közvetítésének, mintegy elfogadtatásának.

„A nyámok” és az abszolvensek

Az 1980-as évek elejétől Romániában megváltoztak a várososon élés alapvető feltételei. Bevezették az életvitel racionalizálásának rendszerét, tulajdonképpen a jegyrendszert, ami azt jelentette, hogy az élelmiszert egyre nehezebben lehetett beszerezni. Mindazok, akik akár magyarként, akár románként ebben a korszakban lettek városi lakosok, gyári munkások, tömbházlakók, vagy nélkülöztek, vagy

bizonyos feltételek között mégis sikerült nekik a megkapaszkodás. Ez utóbbinak két feltétele volt: vagy sikerült közvetlenül az élelmiszeri cikkek termelőivel jó kapcsolatot kialakítani, esetleg részben termelővé is visszavedleniük (falusi kapcsolatok erősítése, rokoni gazdálkodásba való részvétel), vagy valamilyen formában beépültek a helyi hatalmi vagy az adminisztratív szerkezetbe, és így közelebb kerültek az elosztás csatornáihoz.

A Csíkszeredában lakó magyarok mindkét utat választhatták. A város környéki magyar falvakkal való szoros kapcsolat, a „hazajárás” eddig is létezett, így hát csak ennek intenzitása növekedett. Az elosztási csatornáknak pedig eddig is leginkább magyarok voltak az adminisztrátorai. Az ilyenfajta adminisztrátorok körüli rokoni-kliensi láncolatok fonódtak szorosabbra ebben az időben, és érthető volt az, hogy ha egy-egy ilyen adminisztrátor kiesett a sorból, akkor ez nagy csapást jelentett a hozzá tartozó kliensi kör számára.

Az 1981-től 1989 decemberéig tartó periódust a magyarok az intenzív román betelepítés időszakaként tartják nyilván. A város szintjén ez a folyamat 1984-től valóban látványossá vált, holott nem biztos, hogy a Csíkszerdába ekkor betelepedett románok abszolút száma jóval meghaladta azokat, akik az 1980 előtti időkben érkeztek. A látványossá és központi problémává ezt egyrészt az abszolvensék – az egyetemet végzettek – erőszakos, irányított idehelyezése és ennek következményei az iskolákban, másrészt a hatalmi és az adminisztratív szerkezetben bekövetkező látványos cserék (mint említettem, a látszat megőrzésének utolsó gesztusát is elvetve, 1987 januárjában a megyei első titkárt is románra cserélik), és nem utolsósorban az elosztási csatornák adminisztrátorainak kicserélése tette. Ez volt az, amit a magyarok intenzív elrománosítási folyamatként érzékeltek és kezeltek.

A betelepedett románoknak nem volt lehetőségük arra, hogy a város közelében levő falvakban keressenek a napi ellátás pótlására mezőgazdasági termelési lehetőséget. Csak abban az esetben juthattak hozzá könnyebben ezekhez a termékekhez, ha engedték a helyieknek, hogy hivataluk szolgáltatásaihoz cserében könnyebben hozzáférhessenek, vagyis hivatali hatalmuk, befolyásuk felhasználásával szerezték meg a szükséges dolgokat. Ebben egyfajta szorosabb román-magyar kooperáció valósult meg. De ugyanezt a

befolyást fel lehetett arra is használni, hogy „neam”-okat (jelentése: rokon, nemzetségbeli; a magyarok is így emlegették ezt egymás között: nyám), vagyis protezsáltakat (elsősorban: rokonokat) helyezzenek olyan pozíciókba, ahonnan az elosztás kisebb-nagyobb területeit ellenőrizhették, és így a városba újonnan került románok igényeit is kielégíthették. A román kooperáció érthető módon egyre nagyobb jelentőségre tett szert ebben a magyar környezetben. Az államhatalom helyi szervei – a pártbizottság, a megyei néptanács, a belügy illetékesei – kettős feladatot teljesítettek: egyrészt biztosították a hatalom működését, másrészt egyre szorosabbra vonták azt a szociális kört, amelyben a belül levők részesülhettek a kivételesnek számító juttatásokban; és a kör megvonásában elsősorban etnikai szempontokat tartottak szem előtt. Az 1989 decemberi események előtti másfél, két évben azonban már a helyi román társadalom is differenciálódott: egy része egyre inkább betagozódott a nélkülözők sorába, míg a másik, a kisebb rész továbbra is beletartozott a fent említett hatalmi körbe. Az abszolvensék – a frissen végzett diplomás értelmiségiek – ide kerülve egy próbára tevő helyzetben találták magukat. Egyrészt kényszerhelyzetben voltak, hiszen nem szerettek volna Csíkszeredába kerülni, szüleiktől, otthonuktól távolra eljönni – és a további perspektíva is azt mutatta, hogy nekik itt kell letelepedniük, hiszen belőlük lesz majd akarva-akaratlan az eljövendő csíkszeredai román hatalmi és értelmiségi elit. Másrészt kivételezett helyzetbe kerültek: azonnal lakást kaptak, a hivatali mulasztásaikat elnézték, szakmai teljesítmény-hiányukat senki sem leplezte le, és tudhatták, hogy rövidesen vezető pozícióba kerülnek. Ezt, nagyon természetes módon, mint a prosperitás, az önmegvalósítás gyors (és viszonylag kevés erőfeszítést igénylő) lehetőségét élték meg. Ugyanúgy, ahogy a rokoni támogatással betelepettek számára is ez a periódus az akkumuláció, a napi önmegvalósítás, a sikerek időszaka lehetett. A találkozásoknak ezek a történelmi mintái a helyi magyar társadalomban az emlékezési gyakorlat sokszor felhasznált anyagaivá váltak. Ezek az egykori emlékek egyrészt viszonyítási alapként szolgálnak a mai helyzetek megítélésében, másrészt viszont alkalmas eszköznek látszanak arra, hogy a mai találkozások nehezen kezelhető változataiban viszonylag könnyen előhívható megoldásként funkcionáljanak. Ezek a történelmi interpretációs és magatartási minták

a mai kapcsolatok alakulása és alakítása szempontjából fontosabbak, mint ahogyan azt az egykori társadalmi szerepük indokolná. S különösen ma, amikor a magyar oldal igyekszik elfelejteni vagy legalábbis jelentéktelenként kezelni a nyolcvanas évek sok kudarccal terhelt időszakát, s az akkori, sok frusztrációt termelő találkozásokat, érthető, hogy a régi minták, az azokra való hivatkozások előtérbe kerülnek. Így például a nyolcvanas évek második felében el lehetett mondani azt, hogy mondjuk 1951-ben csak tíz román család élt Csíkszeredában, de ez nem jelentett érvet semmire, sem esetleges konfliktusforrást. Ma viszont nyomatékos érvet jelent: az ilyen kijelentések magyar oldalon a helyi társadalom megerősítésének, illetve a megerősítési manőverek jogosságának az érvei, s mint ilyenek, már a találkozási helyzetekben is előfordulnak.

A mai találkozási felületek általános jellemzése

Csíkszereda mind a benne élők, mind pedig az országos közvélemény szemében ma is hangsúlyozottan magyar városnak számít. Ráadásul egy magyar vidék (a csíki medence) centruma, az ezen a településen élő román ember mind magyar, mind román szemszögből tulajdonképpen idegennek számít, az itt élő magyar ember pedig mind román, mind magyar szemszögből helyinek, idevalósinak számít. Az etnikai jegy jobban meghatározza azt, hogy ki idevaló, és ki nem, mint az, hogy ki mióta él Csíkszeredában. Az újonnan betelepült magyar lakos inkább helybélinek számít, mint a hosszabb ideje itt élő román. Úgy gondoljuk, hogy ezt a megfigyelésünket már itt le kell szögeznünk; de a szó szoros értelmében vett egymás mellett élésről tapasztaltak a tanulmány utolsó részében kerülnek részletesebb bemutatásra.

A fentebb elmondottak gyakorlatilag azt jelentik, hogy minden személyes kapcsolat és minden kölcsönös egymásroutaltság mellett tulajdonképpen egymás mellett élés folyik, és az ebben gyakorolt távolságtartás alapvetően meghatározza a találkozási felületek típusait, s természetesen a találkozási típusok mentén lejátszódó sok-sok konkrét találkozási esemény kibomlását is. A tanulmány e részében a vizsgált találkozási típusok tipológiáját vázoljuk fel a megfigyelt,

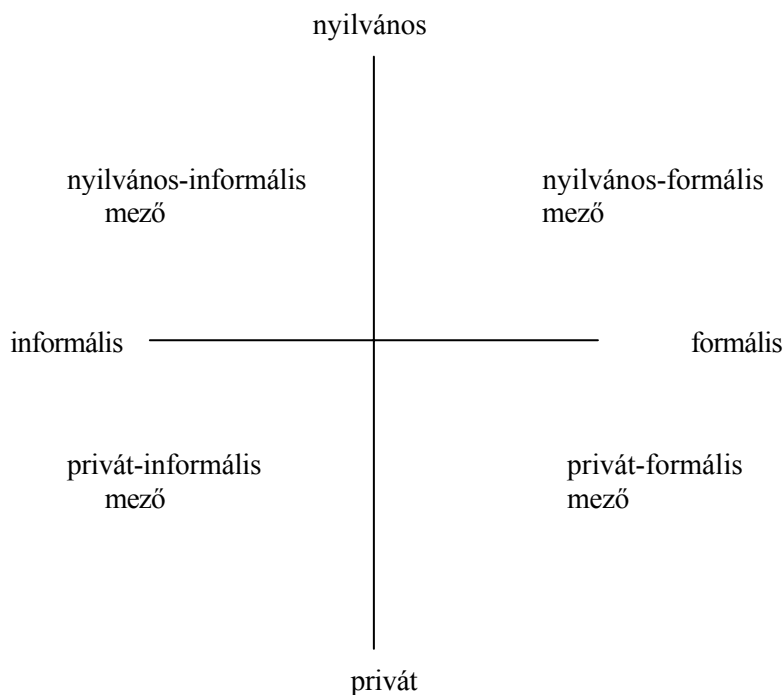
illetve az elemzett jelenségek, az elkészített interjúk alapján. Ugyanakkor igyekszünk megadni egy-egy találkozástípus fontosságának mértékét, figyelve olyan tényezőkre, mint: gyakoriság, érvényességi kör, a ritualizáltság mértéke, tér- és időbeli kiterjedés, utóhatások stb. Úgy gondoljuk, hogy a találkozások tipológiája legalább olyan mértékben hozzátartozik a település ismertetéséhez, mint a történelmi előzmények és a település adatai. Ugyanakkor az ilyen tipológia – amennyiben használhatónak mutatkozik – már magában hordja a tulajdonképpeni elemzés sok mozzanatát. A tipológia egyes komponenseinek rövid bemutatásában felhasználtunk olyan elemzéseket és tapasztalatokat is, amelyeket Csíkszeredában és a környéken ebben a témában és a KAM-Regionális és Antropológiai Kutatások Központja eddigi kutatásai során rögzítettünk

Ebben a tipológiai vázlatban találkozásnak nevezzük mindazokat a két- vagy többrésztvevős eseményeket, amelyekben a román illetve a magyar etnikai jegyek valamelyik oldalról megfogalmazódnak, függetlenül attól, hogy ez a megfogalmazás a viselkedés vagy a beszéd szintjén történik. Csíkszeredában egy magyar és egy román világ él egymás mellett (a „világ” szó metaforaként a helyileg megszerveződött és működő magyar, illetve román társadalmat jelöli, a továbbiakban nem tesszük idézőjelbe). Mivel – mint fentebb már jeleztük – Csíkszeredában a magyar és a román világ mind működésében, mind pedig szerveződési intencióiban jól láthatóan és következetesen elkülönül egymástól, de ugyanakkor ez a két világ egyetlen fizikai térben él egymás mellett; igen magas a találkozások száma.

Első pillantásra a találkozások rendkívül sokféléknek tűnnek. Valójában azonban minden találkozás két tengely mentén elhelyezhető, s a két tengelyt egymásra vetítve a találkozások egy mátrix rácsai szerint rendezhetők el.

A megfigyelt eseményeket találkozási típusokba soroltuk, a besorolás során figyelembe vettük a kutatás előre megadott szempontjait is. A mátrixon az egyes találkozástípusok vannak feltüntetve, rövid magyarázatainkban pedig arra teszünk kísérletet, hogy jellemezzük az adott típushoz tartozó eseményeket. Az egyik a privát-nyilvános tengely, amelyen a találkozások az intim vagy

bizalmas jellegűektől a nagy publicitást igénylő rendezvényekig helyezhetők el. A másik az informális-formális tengely, amelyen a találkozások a szervezettségi foktól függően helyezhetők el. A két tengely egymásra vetítve négymezős mátrixot képez, amely alkalmasnak mutatkozik a találkozások rendszerezésére.³

Nyilvános-formális találkozások

A nyilvános-formális mezőhöz tartozik ma a legkevesebb esemény. Ezeket a találkozási típusokat a résztvevők számára eleve adott szabályrendszer és ugyanakkor nagy nyilvánosság jellemzi. 1989

előtt felvonulások, népgyűlések, folklór és más jellegű rendezvények tartoztak ebbe a csoportba, amelyeket a román-magyar együttélés hivatalos szimbolikája és verbális kinyilatkoztatása uralt. Az 1989-es változások után ebben a városban a nyilvános és formális szabályok szerint szervezett események a hadsereg és belügy hivatalos rendezvényein⁴ kívül kizárólag magyarok. Ezeket már nem a kölcsönösség, az egymás mellett élés ideológiája és szimbolikája jellemzi, hanem kizárólagosan a magyar oldalon folyó öndefiníciós kísérletezés. Egyetlen példa említhető, amikor is a vásárhelyi eseményeket követően egy csíkszeredai nagygyűlésen a Polgári Szövetség néhány román vezetője is résztvett és beszélt a tömeghez. A román politikai pártok csíkszeredai szereplései mindeddig teljesen zártkörűek maradtak. A város főterén többször is lezajlott tömeggyűlések, tüntetések, a március 15-ét ünneplő nyilvános események, a város nyilvános terében zajló folklórrendezvények, a csíksomlyói Búcsú stb. egyaránt magyar rendezvények és csak azok.

Bár ilyen rendezvény egyre kevesebb van, és az irántuk mutatott érdeklődés kimutathatóan egyre csökken, a helyi román-magyar viszonyra közvetett módon, de nagy hatással vannak. Minden ilyen rendezvény magyar oldalról sikeres öndefiníciós kísérlet, román oldalról nézve pedig a nem legitim, de létező magyar hivatalosság, szervezetség megnyilvánulása. Az ilyen esemény mindkét oldalon rendkívül sok, szűk körben lefolytatott átbeszélési alkalmat hív létre, s ezek a mentális találkozások (lásd később az informális-privát szféráról mondottakat) az együttélés formáinak legfontosabb hordozói.

Ugyanehhez a mezőhöz tartozik a találkozások egy másik típusa is: a tömegkommunikációkban való megjelenés, az ezek által történő kölcsönös üzengetés. Ez korántsem helyi jelenség, de rövid elemzésére ebben a tanulmányban is sort kell kerítenünk. E tipológiai vázlat keretében pusztán a csíkszeredai vonatkozásokra szorítkozva azt kell mondanunk, hogy az egymásról alkotott kép kialakításába és forgalmazásába a tömegkommunikációs eszközök hatékonyan beleszóltak. Ugyanakkor azt is el kell mondani, hogy ez a beleszólás 1990 nyarától fokozatosan csökkenő tendenciát mutat, és Csíkszeredában ma már a helyi sajtó (egy román meg egy magyar nyelvű megyei lap, amelyeket Csíkszeredában szerkesztenek) beleszólási-befolyásolási kísérletei gyakorlatilag jelentéktelenek.

Román oldalon még valamivel nagyobb a befolyásolás. Ezzel szemben a központi és területi (de itteni szemszögből nézve országosnak minősülő) adók és szerkesztőségek befolyásoló szerepe még tart. A helyi román-magyar viszonyt ezen a formális-nyilvános szinten helyi anyagokkal, információkkal, interpretációkkal már nem lehet hatékonyan befolyásolni⁵, országos jelentőségű, vagy annak beállított anyagokkal viszont még igen. Mindezzel kapcsolatban azonban ki kell emelnünk azt, hogy mindezek a tömegkommunikációs találkozások értelmüket, szerepüket, társadalmi fontosságukat a mindkét oldalon külön-külön folyó átbeszélési helyzetekben nyerik el. Konkrét szemantikai, szövegpragmatikai üzeneteik közvetlenül nem érnek célba, csak az alapinformáció, amely az átbeszélgetések számára anyagot képez. A tömegkommunikációs találkozások hasonló társadalmi súllyal és szereppel rendelkeznek, mint a nyilvános rendezvények: jelentékeny közvetett hatásra képesek azáltal, hogy mindkét oldalon rendkívül sok átbeszélési helyzetet generálnak.

Privát-formális találkozások

A nyilvános-formális szférával ellentétben a privát-formális szféra mind a típusok számát, mind pedig az egyes típusokba sorolható események gyakoriságát illetően jóval telítettebb. Ebbe a mezőbe olyan találkozási események sorolódnak, amelyek csak néhány személy részvételével zajlanak, rövid ideig tartó, zárt térben zajló események, s ugyanakkor olyan szabályok szerint játszódnak le, amelyek már eleve (az éppen zajló eseménytől függetlenül) meghatározottak, a résztvevők pedig ismerik ezeket a szabályokat, és az esemény sikeres lefutása érdekében igyekeznek minél jobban betartani azokat. Ha az ebbe a mezőbe tartozó találkozástípusokat felsoroljuk, akkor elsősorban azokat a szolgáltatásokat kell említenünk, amelyekben román és magyar személy kerül szembe egymással: hivatali ügyintézés, (adminisztráció, posta, bank, rendőrség, útlevélosztály), üzleti ügyek intézése, szülő-tanár viszony az iskolákban, praktikus jellegű munkahelyi kapcsolatok, vásárlás, egészségügyi ellátás.

Ebben a városban, ahol a lakosság közel 80%-a az elmúlt 20

évben vált városlakóvá, ezek az események még az interetnikus mozzanat nélkül is terhes, sok gonddal járó, kellemetlen eseményeknek számítanak. Alapszerkezetük mindig kivétel nélkül aszimmetrikus, a szolgáltatást nyújtó áll fent, az igénybevevő áll lent. Ennek folytán minden ilyen eseménynek jól ismert szabályszerkezete van. A résztvevők szempontjából fontos az, hogy minden az előzetes elképzelések (a szabályok) szerint alakuljon, mert az amúgy is instabil énkép számára a sikertelenség nagy kihívást jelent. Mivel minden ilyen esemény, még a végeredményében sikeresnek mutató is, frusztrációt termel, általában igen fontos az esemény átbeszélése, az utólagos értékelés, esetleg átköltés.

Témánk szempontjából a fentebb jelzett találkozástípusok ismerete igen lényeges, mert minden szolgáltatásjellegű román-magyar találkozás erre az alapra épül rá⁶. Törvényszerű az, hogy ha a fentebb jelzett találkozási helyzetekben román és magyar áll szemben egymással, akkor az ilyen eseményekre jellemző szabályok még fokozottabban érvényesülnek: a résztvevők száma legyen a lehető legkevesebb, az esemény folyjon lehetőleg zárt térben, időtartama legyen a lehető legrövidebb, a lehető legkevesebb beszélgetés tartozzon hozzá stb. Mindebben az is benne van, hogy amennyiben lehet, akkor minden találkozást el kell kerülni. Ha mégis sort kell keríteni rá, akkor megnő az utólagos otthoni vagy ismeretségi körben zajló átbeszélés ideje, fontossága, s ezekben az átbeszélésekben a másik etnikumhoz tartozó személy negatív jegyei hangsúlyozottan előtérbe kerülnek. Az 1989 előtti években a magyar oldalt jobban terhelték ezek a találkozások, mert a szolgáltatások fenti szerepébe egyre több román került, s ugyanakkor a román nyelv használata minden ilyen helyzetben hallgatólagos szabály volt (néha kötelező). 1989 után a vezető pozícióban levő román családok elköltözése, valamint a kádercserék nyomán a fenti szerepben megjelenő román anyanyelvű személyek száma csökkent, ezért ma már az ilyen találkozások hangsúlyozottabban a román oldalt terhelik. Ugyanakkor azt is megjegyezhetjük, hogy ma már a fenti szerepben megjelenő magyar anyanyelvű hivatalnokok a román nyelv használatában mutató fogyatékosságaikat kevésbé takargatják, s román-magyar találkozás esetén a román nyelvre való átváltás időpontjának a megválasztásával is jelzik fenti pozíciójukat.

Általában elmondható az, hogy minden ilyen román-magyar találkozásnak burkoltan konfrontációs jellege van, és saját körben utólag igen sok átbeszélési alkalmat hív életre. Ez érthető azért is, mert minden ilyen esemény kognitív disszonanciát is termel: az esemény lefut az eleve adott és mindkét fél által ismert szabályok révén, azonban ebben a keretben a résztvevők mégis személyes kapcsolatot játszanak meg, úgy tesznek, mintha ők, ott, akkor termelnék az esemény szabályait. Mivel a kelet-európai szocialista hagyományoknak megfelelően a szerepek a hivatali ügyintézésben sosem egyenrangúak, az esemény lent levő szereplői minden egyes találkozásban, mint formális keretben, személyes vereséget szenvednek. Ezt pedig utólag nyilvánvalóan korrigálni kell, ezért minden ilyen találkozás a maga helyét és szerepét az utólagos átbeszélésekben nyeri el. Ezek a találkozásokban – eltérően a nyilvános-formális szféra típusaitól – már önmagukban is alakítják a román-magyar viszonyt, s az utólagos átbeszélések rátétként működnek.

A szabályozott, de ugyanakkor privát jellegű találkozások másik fontos típusát az ún. irodai munkahelyeken való együttlét alkotja. A szocialista Romániában a vállalati-hivatali adminisztrációban dolgozók száma (ezek elsősorban nők voltak) igen magas volt. Ehhez hozzátevéődött az, hogy Csíkszereda mint megyeközpont egész sor megyei jellegű adminisztratív apparátusnak adott helyet. A Csíkszeredában vezető szerepbe helyezett román hivatalnokok és szakemberek családtagjai rendszerint ilyen adminisztratív munkakört kaptak. A tipikus kisvárosi, megyeszékhelyi irodai munkahely (amelyből 1989 előtt több száz volt ebben a városban, és legalább fele ma is megvan) a következőképpen néz ki: 4-6 darab íróasztalt helyeznek el egy kisméretű szobában, rendszerint olyan közelségben, hogy érintik egymást. A tér zárt és kicsi, az asztal mellett ülők rendszerint egymással szemben vagy egymás mellett ülnek, egyéni terek nem különülnek el. Minden ilyen tér egy idő után intimmé válik, a benne dolgozóknak nincsenek titkaik egymás előtt, s ugyanakkor a munka jellege megengedi a folyamatos beszélgetést. Ezekben a néhány emberre szabott, igen magas fokon „háziasított” terekben a román munkatársak megjelenése, majd pedig számarányuk növekedése valóságos sokkot jelentett mind magyar mind román

oldalon. Magyar oldalon a megszokott munkahelyi életvitel megzavarása okozott gondot, román oldalon pedig az a felismerés, hogy gyakorlatilag lehetetlen beilleszkedni.

Ezeknek a találkozásoknak különleges társadalmi súlyt ad az a tény, hogy a hivatali-vállalati adminisztrációban dolgozó női alkalmazottak jelentették és jelentik ma is ebben a városban is a hangulatformáló réteget. Hangsúlyoznunk kell ezen a ponton azt, hogy ezek a formalizált szabályoknak engedelmessé, de személyes szinten játszódó találkozások az előbbieken említett szolgáltatások mellett az interetnikus kapcsolatok alakításának legfontosabb terei. Egy-egy ilyen irodai román-magyar találkozás kevés személyt fog be, de a városban egyidőben többszáz ilyen találkozás zajlik. A maga során mindenik kitölti a napi munkaidőt, és naponta ismétlődik. Ugyanakkor az otthoni átbeszélés és értékelés is kiemelt fontosságú az irodai munkahelyen dolgozók számára. Ezekben az irodai találkozásokban mind a közeledésnek, mind pedig a távolságtartásnak sokféle rejtett és látható formája alakult ki. Tulajdonképpen ebbe a találkozástípusba tartoznak a városi iskolák és óvodák tanári szobái is⁷ azzal a lényeges különbséggel, hogy az irodák világa 1989 után nem változott meg olyan nagy mértékben, mint az iskoláké.

Ebbe a mezőbe helyezhetjük el a lépcsőházi-szomszédsági találkozástípust is. Talán különösnek tűnik, de a román és a magyar világok kettőssége okán az ebbe a típusba sorolódó találkozások is szabályozottnak és privátnak minősülnek. Ezekben a találkozási eseményekben kiemelt fontossága van a magyar oldalról egy külön elemzendő sajátos magatartásnak (pozitív kirekesztés). Itt csupán annyit jelzünk, hogy a szomszédsági találkozások igen kevés kivételtől eltekintve a minimálisan szükségesre korlátozódnak, a találkozásokban konkretizálódó magatartások, szövegek ritualizáltak, az utólagos (csukott ajtó mögötti) átbeszélések pedig gyakoriak és az interetnikus kapcsolat alakítása szempontjából nagyon fontosak. Ezeknek a kapcsolatoknak a román-magyar kapcsolat alakulását befolyásoló ereje nem nagy, mert az utólagos átbeszélések a családi-szomszédsági körön nem terjednek túl. Mind a találkozás, mind pedig az utólagos átbeszélés rövidre zárt marad, s ily módon társadalmi relevanciája csekély.

A szabályozott, de személyes jellegű kapcsolatok közé tartoznak

1989 után az üzleti kapcsolatok is. Ezek száma ma egyre nagyobb, de társadalmi relevanciájuk, a városra jellemző interetnikus kapcsolatokra gyakorolt hatásuk egyelőre kismértékű. Egyrészt azért, mert létrejöttük alkalmoszerű, a rituálizáltság alacsony fokú, és az utólagos átbeszélés az üzleti élet kezdetleges szervezettsége okán egyelőre jelentéktelen. Az ebbe a mezőbe tartozó találkozástípusokkal kapcsolatban kiemeljük azt, hogy lefutásuk szabályozott, és ezeket nem az éppen soros esemény résztvevői termelik. A szabályokhoz való igazodás termeli az ilyen események ritualizáltságát, és ennek a ritualizáltságnak mindig van egy olyan nem jelentéktelen szerepe is, hogy definiálja (nyíltan vagy burkoltan) a két világ közötti távolságot. Éppen ezért a privát-szabályozott mezőhöz tartozó találkozástípusok eseményei hangsúlyozott szerepet játszanak a lokális román-magyar kapcsolatok kialakításában. Részben közvetlenül, részben pedig közvetetten is, hiszen ezek a személyes élményekkel telített események igen jól hasznosítható anyagot képeznek a személyes-informális mezőhöz tartozó átbeszélési események számára. Mint látni fogjuk, ezek az utólagos átbeszélések még a közeledés-jellegű privát-szabályozott eseményeket is képesek a distanciatermelés szolgálatába állítani.

Privát-informális találkozások

A helyi román és magyar világ kettőssége miatt kevés az olyan informális kapcsolat, amelyekben a szabályokat maguk a résztvevők alkotják meg és tartják életben. Ez a szféra lenne a mátrix harmadik rácsa. Vannak ugyan kis számban ide sorolható találkozások (vegyesházasság, barátság), de ezekkel kapcsolatban azt kell elmondanunk, hogy tulajdonképpen rejtett módon léteznek, a két világra gyakorolt hatásuk kicsinek nevezhető. Ezek a találkozások részben kis számuk, részben a két világ mindennapi definiálódási gyakorlatától való különbözésük okán tulajdonképpen sziget-események. Mindehhez még hozzáadódik az a tény, hogy jelentékenyen csökkent a látványos, de mélyebb tartalmakat nem rejtő barátkozások száma. Mindez a családalapításban és a kapcsolatalakítási gyakorlatban is érezteti a hatását. A

vegyesházasságok elemzésére a későbbiek során bővebben is kitérünk, itt csupán azt jegyezzük meg, hogy az ebbe a mezőbe sorolható találkozások kis száma, illetve az interetnikus kapcsolatokra gyakorolt csekély, gyakorlatilag elhanyagolható befolyása ma nem annyira előítélet vagy tudatos választás eredménye, hanem sokkal inkább egyfajta természetesnek tekinthető lassú elkülönöződés eredménye⁵. 1989 előtt ezen a téren jobban megfogalmazódtak az előítéletek és a szándékok/követelmények (értsd: tiltások, szorgalmazások), egy-egy román-magyar házasságot vagy barátságot tekintélyes volumenű átbeszélés kísért. Ma ez az explicit, manifeszt elhatárolódás gyengébb, a tényleges távolodás viszont jóval nagyobb. A két világ fokozottabban külön utakon jár, ezért a barátságok és házasságok létrejöttének esélyei jóval csekélyebbek (a következő évek statisztikája ezt igazolhatja vagy cáfolhatja).

Nyilvános-informális találkozások

A mátrix utolsó rácsához olyan nyilvános események tartoznak, amelyekben a román-magyar találkozások mások szeme előtt, de a résztvevők által alkalmilag kialakított szabályok szerint játszódnak le. Maga a nyilvános esemény ilyen esetekben csak egyféle keretül szolgál a benne zajló találkozások számára. Maga a keret-esemény rendszerint szigorúan szervezett, de benne a találkozások kis eseményei már efemer jellegűek, a pillanatnyi résztvevők által kreált alkalmi szabályok szerint alakulnak. Ezek a találkozások már a szó szoros értelmében véve találkozásnak nevezhetők, mert bennük a különböző etnikumhoz tartozók már nem annyira etnikai jegyeik, mint személyes emberi jegyeik alapján közelednek egymáshoz. Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy ilyen kis találkozásokra alkalmat nyújtó, keretet adó nyilvános keret-esemény Csíkszeredában kevés van, illetve amennyiben vannak ilyenek, azokban a találkozások száma eleve nagyon kevés. Ebbe a mezőbe sorolhatók a következő találkozástípusok: utcai élet, családi-munkahelyi ünnepek és szertartások, sportesemények, vendéglő- és kocsmavilág. Ezek a nyilvános keret-események nagyon kevés találkozást generálnak; ennek okaira az alábbiakban részletesebben is kitérünk

Csíkszereda az utóbbi két évtizedben kialakult kisváros, ezért nyilvános utcai élete nincs, az utcai párbeszédetek többnyire a rokonismeretségi szálakon szövődnek, vagy sehogy. Két idegen csak elvétve szól egymáshoz, s ha ilyen esetekben kiderül hirtelen a nyelvi különbözőség, akkor egy-két udvarias, a helyzetből menekülést nyújtó gesztus vagy mondat után gyorsan megszakítják a véletlenül kialakult kapcsolatot. Az olyan ingerek, amelyek két egymás mellett álló emberből impulzív megnyilatkozásokat vagy szentenciákat hívnának elő, ebben a kisvárosi szociális térben nagyon ritkák, s ha akadnak, akkor rendszerint nem elég erősek ahhoz, hogy mellettük a hirtelen felbukkanó nyelvi korlát jelentéktelen maradjon. Rendkívüli nyilvános esemény, utcai baleset, különleges látnivaló hívhatna elő ilyen találkozásokat, de ilyen inger nagyon kevés van, találkozásszervező erejük kicsi, utóhatásuk jelentéktelen. A nyilvános térben kialakuló alkalmi párbeszéd, véleménycsere még magyar-magyar vagy román-román kapcsolatban is igen rövid életű, ha csak a kapcsolatba kerülők nem ismerősei egymásnak. Magyarán: ebben a szociális térben nem természetes a nyilvános térben kialakítható kötetlen és alkalmi román-magyar dialógus. Egyetlen kivétel: a sorbanállás (tej, kenyér, újságvásárlás, rendőrségi vagy adminisztratív jellegű ügyintézés stb.). Az ilyen helyzetekben elhangzó román és magyar nyelvű megnyilatkozások többnyire csak dühös kifakadások vagy csendes méltatlankodások, s nem alakulnak át párbeszéddé. Ennek ellenére ez az egyetlen olyan nyilvános találkozástípus, amelyekben a találkozási esemény alakulását az etnikai jegyek nem dominálják, mind a beszélgetők, mind pedig a megnyilatkozások ontológiai rangja azonos marad az esemény folyamán. 1989 előtt több ilyen találkozás volt, ma jóval kevesebb. Konkrét üzenetük az, hogy „íme, egyformák vagyunk”. Ritkaságuk miatt a román-magyar viszonyra gyakorolt befolyásuk ma nagyon csekély.

A munkahelyi ünnepek több, a családi ünnepek és szertartások kevesebb találkozásnak adnak teret. Ez utóbbiak (pl. lakodalom, temetés, keresztelő, bérálás stb.) rendszerint a rejtett etnikai endogámia elve szerint szerveződnek, az ettől eltérő helyzetekben pedig azt a jelenséget tapasztaljuk, amely a munkahelyi ünnepeket is dominálja, s amelyet a strukturális őszintétlenségként fogunk tárgyalni. Lényege: nyilvános térben rájátszani arra, hogy a találkozás

gördülékeny, jó, problémamentes, ezt pedig a saját körben folytatott utólagos átbeszélés során korrigálni kell. 1989 után a munkahelyi ünnepek száma érezhetően csökkent, s a megmaradtakban lassan teret hódít a rejtett etnikai endogámiára való törekvés, ezért az ebben a keretben kialakuló találkozások száma, társadalmi súlya, utóhatása csökkenő tendenciát mutat.

Sportesemény a városban igen kevés volt, és ma gyakorlatilag nincs is. 1989 előtt igen fontosak voltak a jégkorong mérkőzések⁹, a futballmeccsek, valamint a szinte minden vállalatot megmozgató amatőr focibajnokság. Ezek az események kiemeltségüknél fogva igen sok ritualizált és spontán találkozást hívtak életre, nemkülönben igen sok utólagos átbeszélést. Azonban ami mindebből mára megmaradt, az mind szerepét, mind pedig hatását tekintve jelentéktelen.

A vendéglői és kocsmavilág viszont sok találkozásra ad alkalmat. Az erre a vidékre jellemző falusi kocsmázási kultúra az ivóhelyek bezárása miatt a diktatúra utolsó évtizedében fölszámolódott. Az 1989 utáni ilyen irányú restauráció elképesztő méreteket öltött, a kisvárosban több tucat italmérés indult be, számuk ma is egyre nő. Ma ezeket a helyeket a magyar beszéd uralja. Ezeken a helyeken a találkozás gyakori, s maga a román-magyar kapcsolat is gyakori téma. A beszéd formája nyilván a mámoros beszéd, amelyet a megfellebbezhetetlen szentenciák és az ismétlések jellemeznek. Mindez magyar változatban. Román oldalról ezeket a találkozásokat, az itt elhangzó szövegeket elkerülhetetlennek tekintik, kellemetlen, de nem igazán veszélyes rossznak. Utólagos átbeszélés inkább a román oldalon történik, és utóhatásaiban distancianövelő szerepe van.

Tipológiánk pontosítása, árnyalása érdekében igen röviden ki kell térnünk Csíkszereda fizikai és szociális terének tagolódására is. Ennek az etnikai jellegű felosztásnak az ismertetésére azért van szükség, mert az eddigiekben ismertetett találkozástípusok sok esetben köthetők az etnikailag tagolt fizikai és szociális térhez. A vázolt tipológiának egyfajta térbeli képe is létezik. Maga a térfelosztás 1989 után jelentősen megváltozott; ezúttal a változásnak csak a legfontosabb elemeire térünk ki.

Különböző okok miatt, de teljes egészében és kitüntetten román

helynek számított 1989 előtt ebben a városban a rendőrség és az útleveosztály, az állambiztonság, az ortodox templom, a megyeháza, a katonai parancsnokság, a katonai tűzoltóság, a megyei román napilap, a román katona emlékműve, a Nicolae Balcescu szobor. Az ilyen helyek többsége elsősorban épületmivoltában és funkcióját illetően minősült románnak (a központi hatalomhoz való tartozás, annak helyi képviselője vagy végrehajtó szerve). Kitéve magyar helyek nem körvonalazódtak ilyen pontosan, hanem a város lakossága magát a települést tekintette magyarnak, és ebben a keretben mint kisebb entitások jelentek meg a román helyek. A románnak minősített intézmények, s ilyen módon a helyek száma 1980 után kibővült. Fizikai értelemben is nyomonkövethető ebben az időszakban a helyi román világ extenziója, s ugyanakkor a helyi magyar világ nyilvános szférájának összehúzódása. De mindennek ellenére az aszimmetria az utóbbi javára egészen 1989-ig megmaradt. A román szociális tér is több ponton növekedett az átfogóbb magyar szociális téren belül, de anélkül, hogy a magyar szociális tér keret-jellegét megszüntette volna. Az új román helyek ebben az időszakban a találkozások számát megnövelték, s mindehhez hozzájárult az újonnan betelepült román lakosok számának növekedése is.

A fentebb bemutatott extenzió okán 1989 előtt a találkozások száma sokszorososa volt a mainak. 1989 után a szociális tér román pontjai megfogytak, a megmaradt helyek viszont ma fizikailag sokkal jobban elkülönülnek, mint 1989 előtt, valamint működésük jegyei is sokkal karakterisztikusabbak, sokkal határozottabban románnak mutatják magukat. Ma a román helyek sokkal jobban definiáltak, s velük szemben megjelentek az ugyancsak kitéve magyar helyek. A fizikai és szociális tér mai felosztása ezért 1989 után sokkal kevésbé kedvez a találkozások létrejöttének, mint 1989 előtt. A kiemelt helyek működésének elsődleges funkciója ma mindkét oldalon a saját társadalom legitimitásának megteremtése, erejének illusztrálása. Ugyanakkor ezek a kiemelt helyek egyben a mindkét oldalon folyó térfoglalási, térdefiniálási kísérletek központjaiként is működnek. Ezekben a helyeken születnek a szoborállítási tervek, innen indulnak ki a területszerzési, épületvásárlási akciók, innen irányítják a nemzeti jelképek forgalmazását, s természetesen itt szervezik meg a saját társadalom

nyilvános szereplési alkalmait. Mivel mindkét oldal csak magának dolgozik, a kitüntetett helyek léte és működése a találkozások számát csökkenti. Kivéve egyetlen találkozástípust, a saját körben végzett átbeszéléseket (amelyekből magyar oldalon sokkal több van). Az ilyen mentális találkozások száma a mindkét oldalon működő helyek tevékenysége nyomán nem csökken, hanem nő. Ezek a mentális találkozások igen jelentős mértékben belejátszanak a másik oldalról alkotott kép kialakításába.

A találkozási felületek vázlatos tipológiája után azt kell kiemelni, hogy 1989 után a vizsgált településen a mindennapi élet folyásából adódó találkozások száma folyamatosan csökkent. Elenyészően kevés az olyan találkozás, amelyben a résztvevők aktív személyes részvétel révén alakítják a találkozás menetét. A külső szabályok által definiált találkozások száma nagyobb, de az intézmények különválása, illetve a mindennapi élet szerveződésében mutatkozó viselkedési etnikai endogámia miatt az ilyen találkozások száma is csökkenő tendenciát mutat. Ugrásszerűen nő viszont a saját körben végzett utólagos átbeszélési helyzetek száma, különösen a magyar oldalon, és az ilyen helyzetekben a másik fél csak mint a beszéd tárgya jelenik meg. Ezek a mentális találkozások igen nagy véleményformáló és magatartásszabályozó erővel rendelkeznek.

A magatartásformák elemzése

Tanulmányunk e részében külön vesszük számba a román és külön a magyar oldal részéről a vizsgált településen tapasztalt domináns magatartásmintákat. Ilyen jellegű megfigyeléseket már több éve végzünk, egész sor eseményt, viselkedéstípust elemeztünk. Ezeket az eredményeket is felhasználva a modelljellegű magatartásformákat, illetve azok fontosabb komponenseit mutatjuk be. Ily módon kísérletet teszünk egy olyan mozaik kirakására, amely mind a román, mind pedig a magyar oldalon körvonalazza a másik félhez való mindennapi közeledés-formáit. A kutatás folyamán készített beszélgetéseket is úgy kezeljük, mint magatartásokat, s bár ezekre is nagymértékben

támaszkodunk, megállapításaink mögött elsősorban megfigyelt helyzetek, illetve elbeszélésekből rekonstruált helyzetek állnak.

A román oldal modelljelleű magatartásformái

A teljességigény felszámolódása

Az 1989 előtti időszakban a helyi román világ nem csak a kívülállók szemében tűnhetett egyre teljesebbnek, rendszerezettebbnek, hanem az e világhoz tartozók számára is. Egyrészt azért, mert ez a világ formálisan kiteljesedett, szerkezete tagoltabbá és átláthatóbbá vált. Ehhez hozzájárult természetesen az is, hogy minden jelentősebb helyi vagy megyei jellegű intézmény élére román vezető került, a feliratok egynyelvűek voltak, a nagyobb nyilvános rendezvényeken a román világ egyre dominánsabb szerepet kapott. De a helyi román világ kiteljesedésének, kerek egészé válásának igazán fontos mozzanatai a munkahelyeken történtek. A helyi román világhoz tartozók töltötték be ugyanis azokat a funkciókat (pl. vállalati káderosztályok vezetése, a hiánygazdaságban kulcsfontosságú elosztó intézmények vezetése, az ellenőrző intézmények közép- és felső vezetői posztjai), amelyek igénybevétele révén a helyi román világhoz tartozóknak módjukban állt az egyéni életvitel gondjainak gyors megoldása. Így lehetett jó munkahelyet szerezni, előléptetést elintézni, a napi élelmet beszerezni, a rendkívüli cikkek beszerzését megoldani, lakást bérbe venni vagy vásárolni stb. A helyi román világnak ez a pozíciószerezés révén történő kiteljesedése a helyi román társadalom sok tagja számára igen fontos volt, mert nem rendelkeztek közeli, könnyen elérhető falusi utánpótlási háttérrel. Nagy segítséget jelentett számukra az, hogy a helyi román társadalom – Csíkszeredában először – elkezdett hatékonyan működni, s már nem csupán lehetőségeket adott, hanem ki is szolgálta a hozzá tartozókat. Erről a működésről el kell mondanunk néhány dolgot, hogy a mai magatartásformákat pontosan érthessük.

A helyi román világ fentebb jelzett extenziója nyilván felső, külső támogatással történt, a helyi román elit egy kis csoportjának (alig

néhány tucat személy) aktív közvetítése és közreműködése révén. Az extenzió azt jelentette, hogy a helyi román társadalomnak egyre újabb és újabb strukturális kereteit hozták létre (új vezetői pozíciók, új intézmények, új rendezvények stb.), amelyeket a helyi román társadalom igyekezett feltölteni, tartalommal telíteni. A helyi elit teljesítette a fentről kapott keretteremtési utasításokat, s ő maga is tett ilyen jellegű javaslatokat, kísérleteket.

Ebből a folyamatból elsősorban a helyi elit profitált. Munkájuk révén emelkedési pályákat kínált nekik a központi hatalom, s a helyi elit egyre fokozottabb mértékben érezhette magát az országos elithez tartozónak. Az újonnan Csíkszeredába helyezettek pedig alig egy-két év alatt vezető pozíciókba kerültek. Az új keretek létrehozásában és működtetésében való részvétel a helyi elit számára az egyéni érvényesülés mércéje volt.

Amit ebből feltétlenül ki kell emelnünk: ebben az időszakban, ebben a városban a helyi elit oly sok lehetőséget teremtett a helyi román társadalom számára, hogy a helyi román világ szélesebb rétegének nem maradt más hátra, mint élni a kínálkozó lehetőségekkel. Tehát: nem kellett az elittel hallgatólagos társadalmi szerződést kötni, nem kellett a lehetőségek eléréséért alkudozni. Komolyabb mennyiségben még fizetni sem (értsd: lefizetni), mert a helyi elit elsősorban a keret-teremtő munkájáért kapott konjunkturális kedvezményekre állt rá. Az elit meglövegolhatta a rendkívüli mobilitási hullámot, és nem volt szüksége arra, hogy azokból éljen, akik számára a kereteket létrehozta és működtette. Ebben az értelemben ez a város a szélesebb társadalom számára sokkal olcsóbb volt, mint a román vidékek sok más városa, ahol az előrehaladásért vagy az ügyintézésért komoly sápot kellett fizetni. Itt a szélesebb réteg nem követelt és nem is szerzett a szó szoros értelmében, hanem csupán élt a számára adódó lehetőségekkel. Elfoglalta a megcélzott munkahelyet, igénybevette a soronkívüli lakáskiutalási lehetőséget, betöltötte a felkínált pozíciót stb. Ami itt igen lényeges: ebben a kiteljesedési konjunktúrában az elit és a szélesebb réteg között nem alakultak ki kölcsönös leköötöttségek, viszonyok, függőségek (román-magyar, magyar-magyar viszonyban például sokkal inkább kialakultak ilyenek). Létrejött a teljesnek, kerek egésznek mutatózó román társadalom, de strukturális rendjét, egységét nem a belső működés

termelte ki, hanem a konjunkturális tényezők egymást fölerősítő hatása. Létező teljesség volt, mert szolgálta az egyéni életvezetéseket, biztonságérzetet adott, és valamelyes fölénytudatot is termelt. Ugyanakkor a helyi idegen (a magyar) világot ily módon globálisan távol tartotta magától, olyan védőburkot teremtett és tartott fenn, amelyen belül az egyéni életvezetés kivitelezhetőnek, kényelmesen kezelhetőnek tűnt. S e világ mindennapi megéléseiben nem vevődött, nem vevődhetett észre az, hogy ez a konstrukció tulajdonképpen nem saját lábain áll. Ez szerintünk nem csupán a későbbi gyors összeomlást magyarázza, hanem az összeomlással szembeni passzív magatartásokat is.

1989 után a helyi román világnak ez a teljességet mutató konstrukciója szinte egyik napról a másikra szétesett. Sok kulcspont megszűnt románnak lenni (vezetők, intézmények, rendezvények, stb.), a fizikai és szociális tér újból felosztódott, a helyi román társadalomban élesen elvált egymástól az elit és a szélesebb réteg, az eliten belül is komoly érdekellentétek jelentek meg. A lényeg azonban nem is a szétesés maga, hanem sokkal inkább az, hogy az egyén életéből eltűnt a biztonságot adó, a nem kívánatos dolgokat és eseményeket strukturálisan távol tartó burok. A helyi román társadalom tagjai számára ma nincs strukturális védettség. Egyénként kell naponta találkozniuk, mégpedig szemtől-szembeni helyzetekben a korábbi években sikeresen távoltartott másik etnikummal. Kiszolgáltatottnak, védtelennek érzik magukat, és pusztán a helyi magyar világ mindennapi tapasztalása is bizonytalanságérzést termel bennük.

Fontos mozzanat az, hogy az 1989 előtti teljes világból gyakorlatilag semmi nem bizonyult átmenthetőnek. Ez a hirtelen jött lemeztelenedés a helyi román társadalom tagjait arra kényszeríti, hogy a pillanatnyilag beélhetőnek és kezelhetőnek látszó biztos menedékbe, az egyéni-családi dimenzióba visszahúzódva próbáljanak identitást termelni maguknak. A helyi világ szétesése után valahol el kell kezdeni az építkezést, de a jelek azt mutatják, hogy csak a bizalmas vagy az intim szféra beélése tűnik járható útnak. Tapasztalataink számos ponton utalnak arra, hogy a szélesebb rétegben az identitáskrisis, az identitáskeresés dominál, és biztos pontokat egyelőre a nagyon szűk körben keresnek.

Témánk szempontjából ez azt jelenti, hogy a magatartások sokfélék és képlékenyek, a saját magukról és a másik etnikumról alkotott kép konfúz. Amikor számbavesszük a román oldal mai magatartásformáit, akkor számolnunk kell azzal, hogy meglehetősen kevert képhez jutunk, és a ma rögzíthető minták az alakulás fázisában vannak.

Ön-gettósodás, a privát szférába való visszavonulás

A román oldal nagyon határozottan érzékeli a fizikai és szociális tér 1989 utáni újrafelosztását. A „forradalom” utáni magyar tömeggyűlések és a későbbi tüntetések, a magyar és székely himnusszal, magyar nemzeti színekkel kísért rendezvények, a közfeliratok kétnyelvűvé válása, az utcák egy részének átnevezése stb. tulajdonképpen sokkoló értelemben hatott a helyi román világra. Nem az elite, mert az vagy elment, vagy gyorsan megkereste helyét az új struktúrákban, hanem a szélesebb rétegre. Világossá vált, hogy a helyi román társadalom már nem teljes, nem kerek egész, nem terjed ki a település egészére. S világossá vált az is, hogy az egyéni pozíciót, az ebben a környezetben elfoglalt helyet, tulajdonképpen az ún. csíkszeredai román identitást újra kell definiálni.

Az elit és a szélesebb réteg két, egymástól lényegesen eltérő magatartást vett fel 1989 után. Mindkét magatartás a sajátjának érzett világ újradefiniálására irányult, de eltérő célokkal, eltérő eszközökkel és természetesen igen eltérő eredményekkel. Az elit néhány hónapnyi tétovázás után az úgynevezett ön-gettósodás mellett döntött. A helyi román világ határait visszavonta a korábbi, részlegesen dominált területek nagy részéről, és az újonnan definiálandó helyi román világ számára kisméretű, jól körülhatárolt, védett és egészen biztosan román jellegű helyeket különített el, illetve kezdett építeni. Ezeknek a legjellemzőbb példája a több vegyes líceumból és általános iskolából összehozott román iskola (amely kezdetben magyar nyomásra kezdett szerveződni, majd igen erőteljesen életre kelt), de az állami intézmények között (katonaság, csendőrség, ortodox egyház stb) is vannak ilyen pontosan körülhatárolt helyek.

Ezeket a helyeket már nem egy egységes központ irányítja,

hanem egy-egy közvetlenül érdekelt elitcsoport befolyása alatt állnak. A maga során minden ilyen hely az intenzív fejlődés útját választotta. A meghatározott kereteken belül a lehető legtöbb anyagi és más jellegű forrást igyekeznek megszerezni és működtetni (építkezés, felszerelés, kapcsolatok kialakítása). Ezek a román helyek ma már nem csak etnikai helyek, s talán elsősorban nem azok, hanem gazdasági vagy politikai jellegű csomópontok. Fentről, kívülről sok támogatást kapnak, és látványos, intenzív fejlődésen mennek át. De mivel különböző érdekcsoportok vezetik, és a felső támogatók sem mindig ugyanazok, ezek a mai csíkszeredai román helyek nem állnak össze egységes egészzé. A mai román helyek most is uralják a felfelé irányuló kapcsolatokat, akárcsak 1989 előtti társaik, de a helyi románság képviselőit a gyakorlatban sokkal csekélyebb mértékben vállalják fel. S ez nem véletlen, hiszen a megszerzett információk, kapcsolatok, segélyek mindig csak egy-egy érdekcsoportot szolgálnak. A helyi román világ elitje e magatartása révén ma már erősen tagolt, s nemcsak a társadalmi pozíciók, hanem a gazdasági érdekek mentén is. A helyi jellegű ön-gettósodás ilymódon rövid távon kifizetődőnek bizonyult. Az egyes helyek megerősödése után most már megjelennek az első komolyabb konfrontációk is az egyes érdekcsoportok között. Ezen a ponton ki kell emelnünk azt, hogy ezek a helyi jellegű elite jellemző magatartásformák ma teljesen a kívülről jövő hatások, a külső erőforrások függvényei. Helyi tartalékra nem alapozhatnak, s azt is elmondhatjuk, hogy jelen pillanatban a helyi szélesebb román rétegre befolyást sem gyakorolnak.

A szélesebb réteg az elitétől teljesen eltérő magatartást vett fel. A fizikai és a szociális tér újradefiniálását látva ez a réteg (s gyakorlatilag ebbe a rétegbe tartozik mindenki, aki nem közvetlen tagja valamelyik érdekcsoportnak) egyetlen biztosnak látszó helyet talált a saját pozíció újradefiniálása számára. Ez pedig a családi, az egyéni életvezetés, s ezen belül is az életút pragmatikus, a mindennapi konkrét feladatok megoldására irányuló vezetése. Határépítéssel és identitásépítéssel ez a réteg kiemelten vagy rendszeresen nem foglalkozik, illetve csak átmenetileg és csak akkor, ha erre ösztönző felhívások érik. Ilyenkor pedig arra törekednek, hogy hamar túltegyék magukat a definíciós problémákon. Tulajdonképpen minden kisebb-nagyobb kihívás kapcsán megnyugtatták vagy

megnyugtadják magukat, hogy az egyéni-családi pragmatikus életvezetési szférát nem éri, nem érheti a közeljövőben komolyabb bántódás, és amennyiben ebben a környezetben csak a munkájukra, csak a megélhetésükre koncentrálnak, akkor föltehetően nem lesz semmi baj. Legalábbis ebben a városban nem. Tartózkodnak minden olyan megnyilatkozástól vagy cselekedettől, amely érzésük szerint a másik etnikum számára irritáló lehet, és ebből a szemszögből nézve tulajdonképpen nem tartják jónak az elit által végzett ön-gettósodási folyamatot. Egyrészt azért, mert véleményük szerint a román helyek túlzott megerősítéséből még alkalomadtán baj is lehet, másrészt viszont azért, mert az egyéni pragmatikus életvezetés számára minden gettósodási folyamat valahol káros lesz, vagy káros lehet. Ezért nehezményezik az iskolák szétválasztását is, mert úgy gondolják, hogy ez távlatilag a saját gyerekeiket rosszabb helyzetbe hozza (tudniillik a magyar iskolák jobbak).

Az egyéni-családi élet sáncai mögé való visszavonulás tulajdonképpen maga is egyfajta ön-gettósodási folyamatnak tűnhet, hiszen kapcsolatokat számol fel, akadályozza a szabadidős vagy spirituális együttléti alkalmak kitermelődését. Ilyen igényekre való utalásokat, ilyen elvárásokat azonban e kutatás keretében nem is rögzítettünk. Kívülről nézve az mondható el, hogy a szélesebb helyi réteg jelen pillanatban az általa választott, pragmatikus orientáltságú túlélési stratégiát egyértelműen megélési stratégiaként kezeli, és ebben a vonatkozásban a hetvenes évek előtti magatartásmintákat fogja követni.

Visszafogott nyelvhasználat

Az 1989 előtti időszakban magyar oldalról a lojális viselkedéshez tartozott, hogy találkozási helyzetben román partnerrel románul kell beszélni, és nem is kell kipróbálni vagy megkérdezni, hogy beszél-e, tud-e magyarul. Ez sokszor odáig fokozódott, hogy találkozási helyzetben a magyar fél a román partnert a nyelvváltási szándékról is lebeszélte. Mindez román oldalon a nyolcvanas évek második felében helyi szinten is elvárássá, és nem egy esetben követeléssé fokozódott. Megideologizált és ugyanakkor gyakorlatilag

is érvényesülő követeléssé vált, miszerint „ jár nekünk, hogy a magyarok velünk románul beszéljenek”, „ a magyaroknak tudni kell románul, hiszen Romániában élnek” stb. Nem csupán ez a magatartás az oka annak, hogy csak kevés román tanult meg magyarul, de az is tény, hogy ennek az igénynek a nyilvános és ugyanakkor a fentről is történő legitimálása a helyi román világ számára mintegy felmentést adott a magyar nyelv tanulásának és használásának mindennapi kötelezettsége alól. Más tényezők is közrejátszottak abban, hogy kevesen tanultak meg a románok közül magyarul; és akik tudtak, azok is ritkán beszéltek. A találkozások a román nyelv használata dominálta, s ezek mellett két szinten alakult ki az olyan szimultán nyelvhasználat, amelyben mindkét fél a maga nyelvén beszél, miközben udvariassági gesztusként egy-egy szót vagy mondatot a partner nyelvén is mond. Ilyen szimultán nyelvhasználatok értelmiségi körökben, nagyon jó kapcsolatok esetén és szűk körben léteztek, valamint az egy műhelyben dolgozó, szabadidejük egy részét is együtt töltő, esetleg szorosabb családi kapcsolatokat is fenntartó munkások körében. Itt is csak akkor, ha a viszony felhőtlen volt. A társadalmi nyilvánossághoz tartozó találkozásokat azonban a román nyelv használata dominálta.

1989 előtt a helyi román társadalom tagjai teljesen biztosak lehettek abban, hogy igazán lényeges dolog csak román nyelven történhet, illetve ha lényeges dolog történik a helyi társadalomban, az román nyelven is megfogalmazódik. Tehát számukra minden lényeges társadalmi mozzanat potenciálisan érthető, hozzáférhető lehetett, és nem kellett tartamuk attól, hogy a magyar nyelv nem-ismerete miatt hátrányba kerülhetnek. A román nyelv használata ebben a periódusban egyben a helyi társadalomban való potenciális bennlevést is jelentette, és ha voltak is igen nagy számban érthetetlen, követhetetlen magyar nyelvű események, azoktól nem kellett tartani, mert mellékesnek lehetett tekinteni őket. A román nyelv használatának ez a lokális ontológiai rangja a helyi román társadalom tagjai számára igen nagy magabiztosságot nyújtott.

A román nyelvű beszédhelyzeteknek ez a kiemelt és többszörösen is legitimált társadalmi rangja 1989 után gyakorlatilag felszámolódott, s ezzel együtt megszűntek azok a helyzetértékelési és öndefiníciós előnyök, amelyek a román nyelvű beszédeseemények domináns

szerepéből erednek. Ma már a románok nyilvános térben kevésbé szívesen szólalnak meg, mint 1989 előtt. Ez a tartózkodás mind az anyanyelvi, mind a magyar nyelvű megszólalásokra vonatkozik. A nyelvi fölényhelyzet okán 1989 előtt szívesebben vállalkoztak önként, kedvtelésből is magyar beszédre, a fölényhelyzet megszűnte után viszont a román nyelvű megnyilatkozásokat is visszafogják. Kevésbé magabiztosak, ha román nyelvű beszédeseményt kell elkezdni, és igyekeznek minél hamarabb túlesni rajta. Ma már a román nyelvű beszédalkalmak által elveszített nyilvános teret magyar nyelvű beszédalkalmak foglalják el, a kétféle nyelvhasználat társadalmi rangja és szerepe felcserélődött. Ma már igen sok lényeges helyi dolog történik magyarul és csak magyarul, és a román fél okkal érzi úgy, hogy a korábbi időkhöz viszonyítva ma már kiesett a helyi társadalomból. A két nyelvhasználat szerepváltása miatt széles körben tapasztalható az a jelenség, hogy a román nyelvű beszédalkalmak lefutása a domináns és magabiztos pozícióból egy túlélési és adaptációs pozícióra váltott. Ennek elsődleges következménye a megnyilatkozásoktól való tartózkodás, a megnyilatkozásoknak pragmatikus szintre való redukálása (például vásárláskor mellőzik az eddig szokásos emelt hangú csevegést), a hangerő és a gesztuskészlet visszafogása. További következmény az, hogy a még fennmaradt szimultán jellegű beszélgetéseknek még annyi súlyuk sincs, mint 1989 előtt; az ilyen események a bennük ma már domináns aszimmetria miatt (ti. a magyar nyelv helyi társadalmi súlya jóval nagyobb) nem tudnak az úgynevezett etnikai összekeveredés terepévé válni – még egyes házasságokban és a gyerekek közötti kapcsolatokban sem. A szimultán beszédeseményekben, de a csak román nyelvű beszédeseményekben is, sokkal több a szeparációra való rejtett rájátszás, mint a integrációra utaló mozzanat. A román nyelvű beszédalkalmaknak ezt a korlátozott társadalmi érvényességét a román oldal magatartásmintái naponta újra és újra megerősítik, mintegy ráfelelve ily módon az életvezetés több szintjén is mutatózó öngtétősodási folyamatokra.

Laza kapcsolattartás, szórványos átbeszélés

A helyi román társadalom mai szerveződése és működése nagyon kevés olyan csomópontot tartalmaz, amely magátólértetődő, rendszeres és ugyanakkor kialakult szabályrendszerrel rendelkező román-román kapcsolatoknak nyújtana keretet. Csak az öngettósodási folyamatok eredményeként kialakult román helyeken vannak ilyen kapcsolatok, de az ilyen helyek száma nem sok, ezek a helyek kevesek számára hozzáférhetőek, és nincs kisugárzásuk a helyi román társadalomra. A privát szférába való visszalépés olyan nagymértékű, hogy a szülőkkel s az otthon maradt rokonokkal tartott kapcsolatok (bár ezek fizikai végpontjai gyakran igen távoli településeken vannak) ma fontosabbaknak és biztosabbaknak tűnnek, mint a helyiekkel kialakított kapcsolatok. Ez a távoli szülőhely az 1990 márciusában Marosvásárhelyen történtek után a szó szoros értelmében is a Csíkszeredába költözötték után nyúlt. Több esetben hazaparancsolták az ideköltözötteket, megszorították a látogatások számát, beleszóltak az életvitelbe stb. Ez a távoli befolyásolás ma is tart és jelentősen befolyásolja az itteniek magatartását¹⁰. A helyi jellegű román-román kapcsolatok számának és társadalmi súlyának növekedésére nincs sok esély, mert hiányoznak azok a szabadidő-programok, spirituális események, amelyekben csak románok vennének részt; a vegyes eseményeket pedig a magyar világ működési mintái dominálják. Ilyen etnikailag egynemű esemény 1989 előtt sem volt sok, ma pedig még a létrehozásukra irányuló igyekezetet, szándékot sem rögzíthetjük – ami azt jelenti, hogy a közeljövőben sem lesznek ilyenek.

Az eddig elmondottak fontos következménye az, hogy a találkozási események átbeszélése román környezetben ritka; amelyek mégis megtörténnek, azok sem rendelkeznek különösebb társadalmi érvényességgel. Ha a kevés számú saját beszédeseményen belül mégis szóba kerülnek a találkozások, akkor ezek a beszédesemények rövid ideig tartanak, többnyire sarkított kijelentések megtételére korlátozódnak (a sérelmek fölnagyítása, kimondása – lásd a verbális szintről mondottakat a következőkben), és a beszélgetés viszonylag hamar átcsap személyes vonatkozású gyakorlati témákra, az életvezetés pragmatikus ügyeinek tárgyalásába. Utcai futó együttlétek

alkalmával is néha szóba kerülnek a román-magyar találkozások, de ezek a beszélgetések elsősorban informatív jellegűek, legfeljebb néhány pragmatikus tanács fogalmazódik meg arra vonatkozólag, hogy az ilyen helyzeteket miként lehet elkerülni, vagy az ilyen helyzetekben miként tanácsos viselkedni.

A lereagáló jellegű kapcsolatformák kis száma és rövidege miatt azt mondhatjuk, hogy a helyi román világ a találkozásokat illetően nem törekszik konszenzusok kialakítására. Az egyéni életesemények, s köztük a találkozások élményanyaga is, többnyire csak az egyéni életvilágra vetítve dolgozódnak fel, s legfeljebb információként, letisztázott értelmezések nélkül, láncszerűen adódnak tovább. Nagyjából ugyanez a magatartás rögzíthető a központból jövő, illetve a helyi elit által forgalmazott etnikai jellegű információk, felhívások, értelmezések kapcsán is. Ezek sem hívnak életre a helyi román világon belül rendszeresített interpretációs gyakorlatokat, így a létrejövő értelmezések személyesek és efemer jellegűek maradnak. Ennek az is oka, hogy a központból jövő anyagok (tévé és sajtóanyagok, parlamenti nyilatkozatok stb.) többnyire az itteni románság helyzetével kapcsolatosak (ezek szerint a magyar vidéken a románok rossz helyzetben vannak), és ezeknek a híreknek, értelmezéseknek a torzításait épp az itt élők ismerik fel a leghamarabb. Az ezekkel az anyagokkal kapcsolatos magatartásformák azt jelzik, hogy az interetnikus kapcsolatok nem helyi jellegű értelmezései nincsenek közvetlen hatással a helyi életvitel alakulására, s csak kevés és közvetett hatást gyakorolnak a magyarokról alkotott képre. Ezek az ügynevezett nemzeti konszenzuson alapuló képek nem termelnek kis helyi konszenzusokat.

Verbális szentenciák belső használatra

Az előző pontban utaltunk rá, hogy a helyi román világban a ritualizálódott átbeszélési események ritkák, s bennük kismértékben alakulnak ki kollektív interpretációk. S utaltunk arra is, hogy a találkozásokat az ilyen belső beszédeseeményekben egy-két igen határozott mondattal jellemzik. Ezek a kijelentések egyben igen határozott állásfoglalások is, ezért indokolt, hogy magatartásformaként

kezeljük őket. Ezekről a helyzetekről még azt kell elmondanunk, hogy bizalmas körben, igen kevés szereplő részvételével zajlanak, rövid ideig tartanak, a határozott és tömör kijelentéseknek rendszerint nincs interpretációs, feldolgozó-variálós jellegű folytatásuk, legfeljebb csak hasonló jellegű tömör megnyilatkozásokat hívnak elő a résztvevőkből. Ez a rövid élettartamú, s nem is túlságosan gyakori magatartásforma azonban sűrítettsége miatt figyelmet érdemel.

Az ilyen helyzetekben elhangzó kijelentések rövidek, tömörök és rendkívül határozottak. Tulajdonképpen megfellebbezhetetlen szentenciák, amelyeknek érvényességét az adott pillanatban az igen határozott intonáció és az igen nagy érzelmi töltés támogatja. A kijelentést tevő személy az adott pillanatban teljesen azonosulni látszik a kijelentés tartalmával, egész viselkedése abban a pillanatban arra irányul, hogy súlyt adjon a kijelentésnek. Ezért ezek a kijelentések leírt formában korántsem olyan erőteljesek, határozottak, mint élőben. Íme néhány középszintű példa: Romániában élünk! A román nyelvet itt mindenkinek tudni kell! Ő is román kenyeret eszik! (tudniillik a magyar), Itt mi vagyunk itthon! Ezt a földet nem lehet elvenni! A magyarok fenn hordják az orrukat. Beszéljen velem románul! (ti. a magyar) A román történelmet mindenkinek ismerni kell, aki itt él! stb.

Az ilyen kijelentések (s vannak még rámenősebbek is) a hozzájuk tartozó viselkedéssel 1989 előtt nyilvános térben is előfordultak, ma már ebben a régióban csak román-román kapcsolatban hangzanak el, s ott is csak bizalmas viszony esetén. Ez a magatartásforma visszavonult a nyilvános térből a privátnak számító kapcsolatokba, ugyanakkor nagyon határozottá vált, formailag megerősödött. Tapasztalataink azt mutatják, hogy ezeknek a határozott kijelentéseknek ebben a régióban pillanatnyilag nincs lényeges és közvetlen hatásuk a személyes életvezetésre, vagy a másik etnikummal kialakított kapcsolatokra. Egyfajta belső használatra szánt kifejezések, és közelebbről is vizsgálva az ilyen helyzeteket, arra a következtetésre jutottunk, hogy az ilyen kijelentésekben testet öltő magatartásformák sokkal inkább a derivátumai valaminek, mintsem az alapjai. Nem kiindulópontok, hanem következmények. Így például rákérdezésre az ilyen kijelentést tevők szemmel láthatóan elbizonytalanodnak és sokszor visszakoznak. Amennyiben pedig

érvelnek a határozott kijelentés mellett, akkor érveik ezekben az esetekben inkább a tétel puhított változatai, mintsem megerősítései. Ugyanakkor úgy találtuk, hogy mind a szentenciák, mind pedig a kimondás gesztusa összefüggésben van a helyi román világ tegnapi teljességképével. Ezen a szinten és ezen a módon történik egyfajta rejtett mentális ragaszkodás az elvesztett helyi teljességkép egyes alkotóelemeihez. Ugyanakkor az országos érvényű magyarelles szentenciáknak a nagy nyilvánosságban való megjelenése is támogatja a helyi érvényű szentenciák kimondási gyakorlatát.

Abban, hogy ezek a szentenciák a helyi román világban ilyen határozott formákban fordulnak elő, azt kell látnunk, hogy a szétesett helyi teljességkép után a helyi román világ keresi az országos teljességképhez való igazodás módozatait. Ez a formális igazodás jelen pillanatban a manifeszt kijelentések megtételével megvalósíthatónak látszik. A formális igazodásban a választás nem azért esett az etnikai dimenzióra, mert a jelenlegi helyi találkozások ezt generálják, hanem sokkal inkább azért, mert a tegnapi helyi teljességkép és a mai országos teljességkép ebben a pillanatban az etnikai jellegű szentenciák megtétele szintjén látszik a leginkább összekapcsolhatónak. Azt azonban látnunk kell, hogy ez az összekapcsolás az igyekezetek ellenére is esetleges, az igazodás pedig formális, törékeny és ugyanakkor felszínesnek mondható. Ebben minden bizonnyal az is közrejátszik, hogy helyi szinten, a helyi szélesebb társadalomban a szentenciákat hordozó magatartás, illetve másik oldalon a pragmatikus életvezetés igen nagymértékben eltávolodott egymástól, és erőteljesebb külső beavatkozás híján ez az eltávolodás trendszerűen növekedni fog. Ami azt jelenti, hogy verbális szinten az ilyen magatartás megmaradhat még egy ideig, de a két szint (a beszéd, illetve a pragmatikus életvezetés) közül érvényessége hovatovább a pragmatikus egyéni életvezetésnek lesz.

Igazodás: az aszimmetria termelődése

A Csíkszeredában élő románok nagy többsége az utóbbi 10-20 évben költözött erre a vidékre, nagy többségük a Kárpátokon túli országrészekből, a szó szoros értelmében vett nagy román társadalom

valamelyik régiójából. A helyi magyar világgal való találkozás egész sor olyan magatartást hívott életre, amelyek a helyi magyar világban való részleges és szigorúan lokalizált integrációt szolgálták. Lokalizáltságon értjük azt, hogy az idekerült román családok viszonylag pontosan definiálható területeken, pontosan leírható társadalmi mezőben és időintervallumon belül, jól meghatározható mértékig egyéni integrációs folyamatok részeseivé váltak. Az integrációs folyamatoknak ezt a kezdeti fázisát idomulási, adaptálódási folyamatokként is felfoghatjuk

Az adaptációs magatartásformákat az 1989 előtti évek némileg visszafogták, ma azonban újra erőteljesek. Ebben a környezetben az adaptációs folyamatok tulajdonképpen nem mások, mint a rejtetten mintaként szolgáló helyi magyar világ működésének részleges utánzásai a mindennapi egyéni és családi életvezetés szintjén. Ennek példái számtalan területen kimutathatók, például: viselkedés nyilvános térben, öltözködés, étkezési kultúra, szórakozási formák. De az is tény, hogy maguk a hozzáidomulást végzők tiltakozásnak a legjobban, ha valaki rámutatna ezeknek az adaptációs gesztusoknak a folyamatjellegére. A román életvilágon belül gyakran érvényesülnek a magyar életvilág működési mintái, anélkül, hogy ezek az egyedi élethelyzeteként megélt helyzetsorok a helyi román világ működése számára különösebb problémát jelentenének. Ennek a szituációkra bontott, hallgatólágos, de ugyanakkor igen magátólértetődően végzett hozzáidomulás-sorozatnak csak az lehet a magyarázata, hogy a magyar világ működése az egyéni és a családi életvezetések számára sok ponton azonosulási mintát jelent. Olyasvalamit, ami úgy mond „fent van”, tehát a hozzá való igazodás gesztusait és alkalmait nem kell igazolni, nem kell vitatni, s még csak választani sem, egyszerűen mert a szóbanforgó területen az a „jobb”, tehát élni kell vele. Amikor interjúalanyainktól véleményt kértünk a magyar világhoz való igazodás valamilyen konkrét formájáról /anélkül, hogy az igazodást néven neveztük volna/, akkor több pozitív értékelést is tettek a magyar világra vonatkozóan. A rend, a szervezethez, az összetartás, a közvetlen érdekérvényesítés hiánya, a visszafogott viselkedés stb. kerültek elő ilyenkor. Ezek egy része általános szlogenként hat, más részük nyíltan az otthoni világgal való összehasonlítás terméke.

Ezekről a pozitív értékelésekről azt is el kell mondanunk, hogy

nem személyekhez, hanem a magyar világhoz mint struktúrához kapcsolódnak. Az ebben a városban élő románok nagy többsége úgy érzi, hogy a szülőhelyeiken maradt rokonaikhoz, ismerőseikhez képest ők már csak abból is profitálnak, hogy közel élnek a magyar világhoz, mint struktúrához, és ennek többé-kevésbé részesei is lehetnek. Ez az érzés nyilván a gyakorlat által is visszaigazolt érzés, hiszen nem ok nélkül mondják azt, hogy az itt éléshez jól kell dolgozni, az emberi kapcsolatokban őszintének kell lenni, s akkor nincs semmi baj. A tapasztalataik azt mutatják, hogy a mintaként szolgáló struktúra közelében élni jobb, mint attól távolabb élni, s azt is, hogy a találkozásokban kialakuló személy-személy konfliktusokkal együtt lehet élni (a magyarok nem mindig kiszámíthatóak), de az ilyenektől el kell tekinteni, mert ők az együttélési alku alapvetően nem az egyes személyekkel, hanem a helyi magyar világgal, mint működő struktúrával kötik. Ez a beállítódás a mai egyre pragmatikusabb világban csak erősödik, s várható, hogy román oldalon a helyi magyar világ működési mintáihoz való igazodás magatartásmintái gyakoribbak lesznek. A helyi „etnikai csend” kedvez ezeknek a folyamatoknak, s a Magyarországgal, magyarországiakkal való kapcsolattartás fokozódása is ennek kedvez, hiszen a helyi magyar világ mintaadó-jellegét fokozza. A visszahúzó tényezők ellenére, ezek az életvezetést szabályozó idomulási folyamatok trendszerűen jelentősnek látszanak.

A latens félelem

A helyi román világ magatartásmintái között nem domináns, de jelen van a latens félelem több formája is. Az 1990-es év félelmei által diktált magatartásformák (elköltözés, elzárkózás, kapcsolatok felszámolása, stratégiák kidolgozása az esetleges támadások kivédésére, a gyerekek átmeneti hazaküldése, stb.) mára gyakorlatilag átadták a helyüket a félelem áttételesebb, sokszor nem is tudatosított formáinak. A leggyakoribb forma: a megnyilatkozástól, az őszinte véleménymondástól való tartózkodás minden olyan esetben, ahol kényes téma (pl. az etnikai kérdés) kerül előtérbe. A saját vélemény elhallgatásának igen sokféle technikája van, a maga során mindenik

egy-egy nyilvános magatartásminta: a saját vélemény kimondása majd utólagos megkérdőjelezése („tulajdonképpen túloztam”) vagy relativizálása, a vélemény érzékeltetése, de ugyanakkor visszafogása („ezt lehet mondani, de nem kell”). Említettük már a találkozásoktól való tartózkodást, valamint azt, hogy a találkozások idejét lerövidítik, keveset beszélnek. Ezek a nyilvános térben létező magatartásminták nap mint nap megfigyelhetők, és kétségkívül az egyéni életvilág védelmével vannak összefüggésben.

Vannak olyan magatartásformák is, amelyek még burkoltabban hordozzák a félelmet. Ezek magában az egyéni és a családi életvezetés apró mozzanataiban jelentkeznek és hatásuk valóban lényeges. Visszafogottságra, óvatosságra készíteti például a helyi román társadalmat a helyi magyar vezetők 1989 utáni ténykedése. A helyi román világ számára úgy tűnik, hogy ezek a vezetők tömegeket képesek mozgatni és irányítani, s amennyiben érdekeik úgy kívánják, akkor képesek arra, hogy a helyi magyar tömeget közvetve a román világ ellen fordítsák. Ezért ma a helyi román világ a különböző szinteken levő magyar vezetőkre valóban figyel és tart tőlük. Mindez egy másik figyelemmel kapcsolódik össze. Ez pedig a helyi magyar világra, mint működő struktúrára való figyelés. Ez a struktúra ugyanis mára már elég kevésbé átlátható román szemszögből. Nem támadó, de erős, szervezett, valamire tart, s ha a nem várt irányba talál lépni, akkor ennek a következményei elől nem lehet kitérni. Nem lehet látni, hogy milyen döntéseket hoz majd, milyen utat fog választani. Felszíni jegyei kiismerhetők, de szerkezete, működési stratégiája kevésbé. Ez a típusú latens félelem nem a magyar szomszédot vagy munkatársat helyezi a fókuszba, hanem a működő magyar világot, mint szerkezetet. S a román oldal nem szerkezetként, hanem egyénként próbálja kezelni ezt a félelmet. A személyes életvezetés számára fontos területeken igen gyakran kivár, visszafog, túlbiztosít, lemond, a következő esélyre hivatkozik, nem kezdeményez, óvatos. A felszíni magatartások egy része (verbális szint, igazodások, stb.) nem mindig közvetlenül ezt az alapállást mutatja, de az életvezetés lényeges kérdéseiben a latens félelem is ott van. Nem irritáló ez a latens félelem, ezért nem készít azonnali cselekvésre. Létezése inkább és közvetett módon az igazodási stratégiák keresését fogja ösztönözni. A szűkkörű elite már nem jellemző ez a latens félelem,

de nyomokban ott is jelentkeznek: a gazdasági, politikai tőke megszerzésében az egyéni mozgási szabadság megteremtésének a szándéka is benne van.

A magyar oldal modell jellegű magatartásformái

Bizalmas beszédesemények: távolságtérelés

Többször is említettük az utólagos átbeszélések fontosságát. Magyar oldalon ezek az események mindig bizalmassá válnak, függetlenül attól, hogy kik a résztvevők és hol is van a helyszín. Nyilván bárhol és bárkivel nem lehet megbeszélni azt, hogy ebben vagy abban a helyzetben a román személy hogyan viselkedett, mit mondott. Az ilyen átbeszélési események leggyakoribbak otthon, barátok, ismerősök körében, ahol mind a jelenlevőkkel kialakított viszony, mind pedig a helyszín (zárt környezet) eleve alkalmas arra, hogy bizalmas hangvételű beszédesemény alakulhasson ki. Idegenekkel, nem saját térben az ilyen bizalmas beszédhelyzetet nehezebb megteremteni, de az átbeszélés ilyen helyzetekben is kialakulhat (pl. sorállás, várakozás vagy utazás közben). Jellemző, hogy a másik etnikumról való beszélés elindulása is képes azonnal bizalmas jellegűvé tenni egy beszédhelyzetet¹¹.

A bizalmas beszédesemények világa ebben a kisvárosi környezetben az ún. román téma nélkül is létezik, a románokról való beszélés nem hozott létre új keretet, csupán kitöltötte a régit. Az ilyen jellegű és témájú beszédeseményekről a következőket kell elmondanunk:

1. Központi elemük a napi friss sztori részletes elmesélése. A román munkatárs, szomszéd, főnök, beosztott, stb. mit mondott, mit csinált, hogyan viselkedett, mit nem csinált meg, amit kellett volna, vagy mit csinált úgy, ahogyan nem kellett volna (például nem köszönt, nem volt udvarias, nem válaszolt, amikor kellett volna, kioktatott valakit, indokolatlanul felemelte a hangját stb.). A sztori rendszerint a „Na, képzeld el...”, illetve a „Már megint ...” típusú fordulatokkal szokott indulni. Középpontjában rendszerint egy főszereplő áll, egy személyről van szó, ennek ellenére a narrátor igen

gyakran vált át beszéd közben többes szám harmadik személybe (ők), majd vissza egyes szám harmadikba.

2. A sztori mindig hordoz negatív értékelést, s ez két síkon jut érvényre. Egyrészt ilyenkor elhangzanak negatív tartalmú explicit minősítések. Ezek rövidek, szentenciaszerűek, és kitüntetetten manifeszt jellegüknel fogva tulajdonképpen nem képezik a sztori részét. Egyfajta rátétek, érzelmi súllyal alaposan megterhelt kiszólások. Másrészt viszont a sztori mesélése során folyamatosan történik az implicit negatív értékelés, mindenekelőtt a gesztusok, az arcjáték, a hangsúlyok révén. Ha a szentenciaszerű nyílt megfogalmazásokra azt mondhatjuk, hogy csak egyfajta rátétek a sztori egészén, és nem kell nagyon komolyan venni őket, a rejtett értékelések viszont nagyon mélyen be vannak ágyazódva a beszélő magatartásába.

3. A sztorimesélés mindig aktív közreműködést vált ki a jelenlevőkből. Ezt nyilván a már kialakult bizalmas beszédhelyzet fenntartása is megköveteli. Az elhangzott sztorit a jelenlevők máshonnan vett, más történetekből táplálkozó példaértékű megjegyzésekkel erősítik meg, sok esetben hasonló tartalmú sztorival dupláznak rá az eredetire.

4. Az ilyen beszédeseménytől teljesen idegenek a sztori érvényességére való rákérdések. A sztori mesélőjének mindig igaza van, a beszédhelyzetben ezeket az igazságokat már csak variálni, bővíteni lehet, megváltoztatni nem. Gyakoriak viszont a patetikus hangnembe burkolt álkérdések (választ nem is váró költői felkiáltások), amelyek mintegy aláhúzzák a sztori érvényességét, s legitimálják nem csupán a történetet, hanem a beszélő magatartását is. Például ilyen kérdések: Tényleg azt mondta? Hogy tudnak ezek ilyenek lenni? Nincs mit kezdem az ilyenekkel! Hogy tudod ezt elviselni? S ezen semmit nem lehet változtatni? Én nem tudom, hogy a te helyedben tűrném-e ezt? stb., stb.

5. A sztori köré csoportosuló megjegyzések, további variációk igen nagy tapasztalati anyagot mozgósítanak (hírek, korábbi tapasztalatok, máshol és máskor lezajlott események elemei, más sztorik stb.), mindenekelőtt a sztori által képviselt álláspont árnyalása és igazolása céljából. Ennek az adatgyűjtő és adatintegráló manővernek igen lényeges szerepe van a román-magyar viszony

alakításában, mert ezek az átbeszélési műhelyeknek is nevezhető élethelyzetek (amelyeknek száma igen nagy) ily módon szűrnek át magukon a napi tényleges találkozások élményanyagait, ugyanakkor a saját világ elvárásai szerint át is rendezik ezt az élményanyagot.

6. Az átbeszélések végén rendszerint tételes konklúziók is megfogalmazódnak, s bár ezeknek a konklúzióknak az adott beszélgetési helyzetben nagyobb a szerepük, mint a menetközbeni explicit kijelentéseknek, ezek sem játszanak igazán fontos szerepet a beszélők közti egyetértődések létrejöttében. A résztvevők közti konszenzust ezekben az átbeszélési helyzetekben nem a menetközbeni vagy a konklúziószerű tételes állásfoglalások termelik, hanem sokkal inkább az esemény rejtettebb dimenziói. Azok a dimenziók, amelyek a beszélőkben kialakítják, illetve megerősítik azt az érzést, hogy a szóbanforgó témáról, illetve a sztori hőséről a mellette ülő személy ugyanúgy gondolkodik, ahogyan ő, ugyanolyan érzelmei vannak, ugyanúgy cselekszik stb. Ezt a dimenziót elsősorban a para- és metalingvisztikai elemek éltetik, valamint az utalások igen gazdag tárháza.

Eddigi munkánk alapján úgy véljük, hogy az egyetértődésekre való hangsúlyozott törekvés ebben a régióban antropológiailag jól rögzíthető kulturális minta, s a másik etnikum által kínált tapasztalati anyag (amelyeket mind a mai napig egy idegen világ tartozékaiként kezelik) elsősorban ennek az igénynek a kielégítését szolgálja. A bizalmas beszédesemény olyan közeg, amelyben az egyetértődések kialakítása a lehető legoptimálisabban végezhető. Az idegenként tételezett román etnikum működése pedig végső soron nem más, mint az egyetértődések termeléséhez szükséges fogyóanyag (információ). Éppen ezért ezek a beszédesemények tulajdonképpen nem mások, mint a két világ, a román és a magyar világ közti távolság folyamatos termelésének műhelyei. A mindennapi élet pragmatikus jellegű román-magyar találkozásai mindmáig nem voltak elég erősek ahhoz, hogy az átbeszélési eseményeknek ezt az utólagos átértelmezési szerepkörét csökkentsék. Ma is széles körben érvényes az, hogy mind a személyes mind a formalizált kapcsolatok az utólagos átbeszélések során más beállítást nyernek, és a ténylegesen lejátszódó kapcsolatformától függetlenül szinte kivétel nélkül a távolságtérítés szolgálatába állítódnak.

Teljesként feltüntetett saját világ

Többször került már említésre a két helyi társadalom különállása, illetve szerveződési formáik különbözősége. Magyar oldalon nyílt és rejtett formákban egyaránt jelentkezik az a törekvés, hogy a saját társadalom teljes, kerek egész világ legyen. A teljességre való törekvés egyrészt jelentkezik a lokális identitás helyi sztereotípiáiban: Csíkszereda magyar város, ez a város az egyik magyar megyeközpont, itt magyar a vezetőség, itt magyar emberek döntenek a város sorsáról stb. 1989 előtt közvetlenül ez nyilván nem így volt, hiszen minden fontosabb pozíciót román személyek töltöttek be. Ebben a helyzetben a lokális tudat az alábbi manőverhez folyamodott: a második vagy a harmadik vezetői vonalhoz tartozó magyar személyeket, illetve vezetői pozícióban nem is lévő prominens személyiségeket ruházott fel szimbolikus vezetői szerepkörrel. A közgondolkodás szerint ők azok, akik teszik amit lehet, akik kiállnak értünk, bennük lehet bízni stb. Mivel e régió emberének gondolkodása szerint egy intézmény mindig olyan nemzetiségű, amilyen a vezetője, illetve amilyen a vezetője, olyan érdekek szolgálatában áll, 1989 előtt nyilvánvalóan azok az intézmények értékelték fel, amelyek élén magyar vezető maradt, vagy amelyekben még érvényesült valamelyest a második vagy harmadik vonalba szorult magyar vezető befolyása. Ebben az időszakban az ilyen intézményekhez és személyekhez rendelt szimbolikus erő, illetve az erről való beszélés szolgálta a teljességkép fenntartását.

Ez a kimutathatóan hiányos, de mentális-szimbolikus manőverekkel teljesként feltüntetett saját világ 1989 után jelentősen megváltozott. Az elmúlt három év úgynevezett követelőző magatartásai mögött tulajdonképpen az az igény állt, hogy a korábbi látszatteljesség valóságossá, sőt, túlbiztosítottá váljék. Román vezetők egész sorát cserélték le különböző szinteken, megszüntették a vegyes iskolákat. Bár mindezt az országos és a helyi magyar elit is szorgalmazta, a saját világ ily módon való kikerekítése tulajdonképpen általános és széleskörű jóváhagyás mellett történt és történik ma is. A saját világ teljességét és e teljesség védettségét kialakítani vágyó igények még ma is eleven hatóerőt jelentenek. A saját intézmények

és a saját vezetők már megvannak, de úgy tűnik, hogy ez nem elég a biztonság érzéséhez. A két világot 1989 előtt pontosan át nem látható és ugyanakkor fentről/kívülről mozgatott határ választotta el egymástól, s ma magyar oldalon általában úgy gondolják, hogy ez a határ eléggé látható ugyan, de még korántsem elég erős ahhoz, hogy ne legyen könnyen megváltoztatható. A fizikai és a szociális tér magyar oldalról jövő módosításaiban jól kivehető az a tendencia, hogy a helyi nagyobb világ a benne lévő, idegenként tételezett kisebb világot valamilyen módon gettósítsa. Ez már azért sem nehéz, mert a román oldal több területen sajátos öngettósítási magatartást vett fel (lásd a román oldal elemzését). Lényeges pontosítás itt, hogy magyar oldalról jelen pillanatban nem fizikai értelemben vett kizárási/eltávolítási tendenciája van ennek a folyamatnak, hanem csupán egyfajta belső elhelyezési gesztusként működik. Körülhatárolási, elszigetelési folyamat, amely mindenekelőtt mentális/szimbolikus síkon folyik, s amely nem annyira az egyén-egyen kapcsolatokban érhető tetten, hanem sokkal inkább a két világ egymáshoz való viszonyának trendszerű alakulásában.

Találkozási események szabályozása

A megfigyelt és elemzett mindennapi magatartásformákban jónéhány olyan elem rögzíthető, amelyek a találkozási események szabályozására irányulnak. Amint azt a következő pontban bemutatandó magatartásformánál látjuk majd (strukturális őszintétlenség), a találkozásokban a magyar fél a lojalitás tüntető fölmutatására törekszik. Ez azonban nem zárja ki egész sor olyan manőver alkalmazását, amelyekkel a találkozás menetét próbálja kialakítani és menet közben befolyásolni. Említettük a tipológia kapcsán azt is, hogy maga a találkozás rendszerint stresszhelyzet. Egyrészt a nyelvi korlát miatt, másrészt a szerepkényszer miatt, amit a lojalitás minden helyzetben való megjátszása kíván. Mindezek eredőjeként nem véletlen, hogy a magyar fél általában kerüli a találkozást. Legegyszerűbb eset az, ha például az ügyintézés során a román és a magyar hivatalnok között választani lehet. De kikerülési technika az is, hogy az ügyet intézni kívánó személy magával viszi a

román hivatalnokhoz egy olyan valakit, aki beszéljen és viselkedjen helyette. Vendéglőben, cukrászdában kelletlenül ülnek le olyan asztalhoz, ahol románul beszélnek stb.

Sok esetben viszont nem lehet kikerülni a találkozást. Ilyenkor a találkozás lerövidítésének és leegyszerűsítésének sokféle technikáját figyelhetjük meg. Legnyilvánvalóbbak azok az esetek, amikor a magyar fél párbeszédet kezdeményez a maga megszokott módján (pl. buszsofőrrel, bolti eladóval, hivatalban stb.), és csak a válasz első szava után ismeri fel, hogy akaratlanul is találkozási helyzetbe került. Ilyenkor látványosan és gyorsan alakul át a hanghordozása, viselkedése, gesztus és arcjátéka, és a lehető leggyorsabban kimenekül a találkozási helyzetből. Lojálisan viselkedik ezúttal is, mosolyog, de minden mondata és gesztusa egyre rövidebb, és egyre következetesebben tereli a végkifejlet fele a találkozást

Ha a találkozás ténye előre ismert, akkor igen gyakori eset az, hogy a magyar fél magában jó előre felkészül a találkozásra oly módon, hogy begyakorolja a találkozás kulcsmondatait, kulcsfontosságú gesztusait, gondolatban előre kiválasztja azokat a technikai fogásokat (térhasználat, gesztusok stb.), amelyek az ő elképzelése szerint a legjobban illenek a várható találkozáshoz. De gyakran még ennél is tovább megy: elgondolja a találkozás lefutásának főbb mozzanatait, a végkifejletet siettető vagy meghatározó mozzanatokot, a kezdőformulákat, s természetesen a találkozásból való kilépés leghatékonyabbnak ítélt módját.

Általában elmondható, hogy a magyar oldal kísérletet tesz a találkozás pragmatikai szintjének a dominálására, egyrészt az előzetes tervezés, másrészt a konkrét szabályozási törekvések révén. Ez a szabályozási igyekezet nem mindig tudatos (legalábbis etnikai folyományait illetően nem), az ilyen találkozásokban működő magatartás igen sok eleme a mindenkori hivatalossággal, a mindenkori idegennel való kapcsolattartási módból öröklődött át. Az ilyen kapcsolatok túlszabályozott voltát és egyúttal különösségét, természetellenes mivoltát jól példázza – paradox módon! – a románul jól beszélők magatartása. Találkozási helyzetekben azok viselkednek a kevésbé természetesen, akik igazán jól ismerik a román nyelvet. Ők a találkozási helyzetekben általában sokkal többet beszélnek, mint amennyit szoktak, sokkal gyakrabban váltanak témát, sokkal

gondosabban artikulálnak, többet gesztikulálnak, mint ahogyan azt magyar-magyar kapcsolatban teszik. Ők nem menekülnek a találkozás elől, de tüntetően nem menekülnek, s ugyanakkor viselkedésükkel még határozottabban törekednek a helyzet pragmatikai dimenzióinak uralására, mint a román nyelvet nem jól ismerők. Viselkedésük ilyenkor szereplésjellegű és elsősorban a környezetnek szól. A vizsgált környezetben igazán természetesnek ható találkozási helyzeteket csak igen ritkán lehet megfigyelni, s azokat is csak fiatal értelmiségiek vagy diákok körében, amennyiben a beszélgető felek között a kapcsolat folyamatos vagy nagyon gyakori.

Egy történetileg kialakult magatartásmodell: strukturális őszintétlenség

A kutatás során készített beszélgetések minden esetben tartalmaznak olyan visszatekintéseket is, amelyek felidéznek a korábbi periódusokra jellemző magatartásokat. A magatartásminták történeti változása nem tartozik közvetlenül témánkhoz, ezért csupán néhány, a jelen megértése szempontjából fontos mozzanatra hívjuk fel a figyelmet. Bár a Csíkszeredában élő románokat a magyar oldal korábban is és ma is tulajdonképpen idegenként kezelte, az irányukba kialakított magatartásminták nem egyneműek. Az egyértelmű és nyílt elfogadás vagy a nyílt elutasítás mint magatartásforma nem jellemző, a két szélsőséges pólus között azonban sokféle átmeneti forma lehetséges. A két világháború közötti és az ötvenes évekbeli viszonylag egyszerűbb magatartásformák mára réteg- és helyzetspecifikussá váltak. Mindezekben azonban, függetlenül az időponttól, a helyszíntől, a találkozás szereplőitől, körvonalazódik egy-egy folyamatosan érvényesülő mozzanat is, amelyet magyar oldalról való strukturális őszintétlenségnek nevezünk. Éppúgy felfedezhető a mai találkozásokban, mint a visszaemlékezési gesztusokban, vagy magukban a felidézett eseményekben. E magatartásforma lényege az, hogy a magyar oldalhoz tartozók viselkedése a találkozásokban mintegy megkettőződik: egyféle a tényleges találkozásokban, és teljesen másféle az utólagos átbeszélési helyzetekben vagy a mentális találkozásokban. A különbség pedig

olyan nagy, hogy feltétlenül figyelmet érdemel.

Találkozási helyzetben a magatartás minden eleme a viszony partneri jellegét hangsúlyozza. A hangnem előzékeny és udvarias, az arc a szociális mosolynak azt a változatát veszi fel, amely egyben bizalmasságot is sugall, a gesztusok túlhangsúlyozottak és túlságosan is pontosak, a beszéd a lehető legjobban artikulált. Maga a viselkedés egésze folyamatosan a másik partnerhez igazodik, mintegy alájátszik a román partner viselkedésének. Ha az esemény során valamilyen apróbb hiba, kellemetlenség adódik, vagy a magyar fél nem megfelelő gesztust tesz, akkor az ismételt és szintén túlhangsúlyozott udvariassági formulák kerülnek előtérbe. Bár az eseményben érződik az, hogy a magyar fél a találkozás lerövidítésére játszik, ennek ellenére a viselkedésnek ez a megemeltsége és kimunkáltsága végig megmarad. Ezekben a találkozásokban a magyar fél úgy viselkedik (vagy legalábbis megpróbál úgy viselkedni), mintha a szóbanforgó találkozás az ő életvitelében nagyon fontos lenne, mintha olyan esemény lenne, amely közvetlenül játszik bele identitásának és életvitelének alakulásába. Pontosan ez az utóbbi mozzanat az, amely a strukturális őszintétlenség legfontosabb eleme. Ugyanis ennek a fontosságnak az éreztetése tulajdonképpen egyfajta öntudatlan szerepjátszás. Nem a lojalitás hamis, hanem a lojális viselkedés által sugallt üzenet, miszerint az esemény nagyon fontos, és úgy fontos, ahogyan lejátszódik. Ugyanis a találkozás lezárultával sor kerül az utólagos átbeszélésre, interpretációra. Ezek során (amelyeket tipológiánkban mentális találkozásoknak nevezünk) egykettőre kiderül, hogy a találkozás fontos volt ugyan, de egyáltalán nem abban a formájában, ahogyan lejátszódott, sőt, lejátszódott formájának semmi komolyabb érvényessége nincsen. Az átbeszélés átértelmezi az eseményt, mégpedig olyan mértékben, hogy az a ténylegesen megtörtént eseményt gyakorlatilag negligálja. Utólag az derül ki, hogy a konkrét találkozásban eljátszott szerep csak átmeneti szerep volt, és utólag újra kell definiálni a találkozás értelmét, lefolyását, célját stb. Működik tehát egy olyan vonatkozási keret, amely az éppen lejátszódó konkrét találkozásoktól függetlenül is létezik, és amelyre utólag rá kell vetíteni minden találkozást. Ennek az utólagos interpretációnak van explicit része is, hiszen a magyar fél az eseményt s benne a partnert is minősíti. Rendszerint a negatív

elemeket emeli ki és azokkal folytat interpretációs műveleteket (lásd: az átbeszélésről mondottakat). A találkozást ugyanakkor rejtett szinten, a találkozás szintjén is eltávolítják a saját világtól, holott a valóságban a találkozás nagyon is konkrét esemény volt. A kétféle viselkedés (a találkozásban lojalitás, a háttér-elbeszélésben illojalitás) az elhangzott állítások szintjén is szemben áll egymással, az itt és ott mondottak rendszerint kizárják egymást. A találkozás érvényesnek, fontosnak állít be egy eseményt, s utólag egy felettes szerepű interpretációs gyakorlat révén érvényteleníti azt.

Ez a kettős magatartás nem új jelenség ebben a régióban. A modell hasonlatos ahhoz, ahogyan a helybéliek a helyi és központi hatalom képviselőit mindig is kezelték. A kétféle magatartás közti válogatás gyakorlata a szocialista korszakban is széles körben ismerős volt. Úgy véljük, hogy a más etnikumhoz tartozók nagyobb számban való megjelenésekor a magyar fél a velük kapcsolatos találkozásokra is kiterjesztette a már ismert őszintétlenségi modellt, amely korábbi szerepkörében egyértelműen a sajátjának érzett életvilág védelmét s a mentális határok építését és karbantartását szolgálta. Működését tekintve tehát ez a magatartás sosem egyszerűen csalás vagy hazugság (hiszen ez esetben változó sikerrel alkalmazott egyéni, egyszemélyes manőver volna csupán), hanem sok-sok egyetértődési játszmán alapuló közösségi jellegű viselkedésforma. Ezért neveztük az őszintétlenségnek ezt a formáját strukturálisnak. Mindezek okán nem véletlen, hogy tipológiánk szerint a formalizált-privát találkozások száma igen magas, hiszen ezek a strukturális őszintétlenség, mint praxis működtetési terepei. A strukturális őszintétlenség, mint magatartásforma a találkozási eseményeket a formalizáltság irányába tolja el, sőt, az utólagos átbeszélések eseményeiben az informális-személyes találkozások szabályrendszerét nem hagyja megerősödni, vagy legalább mentálisan korrigálja.

Aktiválódott sérelmek, mentális front-kép

A történeti áttekintésből kiderül, hogy ez a régió, és 1968 után maga a város, egyfajta román-magyar találkozási frontként működött. A front kifejezéssel nem annyira szembenálló felekre, nem a

szembenállásra, hanem csupán a választóvonal létére és működésére (mozgásaira, áteresztési gyakorlatára) kívánunk utalni. Komoly konfliktust tartalmazó, harcászati értelemben vett fronthelyzet sosem alakult ki, ehelyett a frontvonal (a határvonal) igen érdekes diszperziójáról beszélhetünk, illetve a rétegspecifikus határépítési-határfenntartási munkáról. Szemben a tömegkommunikációs eszközök által forgalmazott egységes frontképpel, ebben a régióban a kiscsoportos/egyéni határépítési és határelemzési gyakorlatok tűnnek igazán fontosnak. Bár ezek a cselekvések kívülről rendszerint egyéni cselekvéseknek látszanak, e vidék kulturális mintái szerint az egyéni cselekvés mögött egy többé-kevésbé tagolt vonatkozási keret áll (rokonság, család, ismerősök, munkatársak, szomszédok), amely az egyéni életsemények szimbolikus lereagálását nem csupán lehetéssé, de egyben kötelezővé is teszi. Az életutak 1980 után az egyéni fronthelyzetek számának megnövekedésére utalnak. 1980 előtt valószínű azért alakult ki kevés egyéninek látszó magyar-román fronthelyzet, mert a városfejlesztési folyamat által felkínált lehetőségek olyannyira vonzóak és ugyanakkor járhatók is voltak, (városbaköltözés, gyors lakásszerzés, biztosnak látszó munkahely), hogy egyszerűen nem volt ok és mód az egyéni életvezetések ütközésére, s különösen nem magyar-román viszonylatban. 1980-tól kezdődően azonban a lehetőségek fokozatosan beszűkülnek, és beindulnak a regressziós folyamatok is. Már nehéz jó munkahelyet kapni, a fizetés csökken, kényszerszabadságolások történnek, az élelem beszerzése nehéz, a középiskolákban egyre kevesebb a magyar nyelvű osztály stb. Mindez igen sok ütközésre ad lehetőséget, nem csupán magyar-román, hanem magyar-magyar vonatkozásban is. Társadalmi jelentősége azonban az ekkor jelentkező, egyéni jellegű magyar-román ütközéseknek van: kit léptessenek elő, kit bocsássanak el, ki kit jelent fel stb. A konfliktusérzést fokozza az, hogy a munkahelyeken ekkor már a káderosztályok vezetői, valamint a vállalatok, műhelyek vezetői a legtöbb helyen románok, s ez már nem csupán ügyintézési teherként jelentkezik, hanem megkülönböztetési politikaként is. Ebben az időszakban igen sok egyéni sérelem halmozódik fel a magyar oldalon. Bár ezek a konfliktusok csak a közvetlen ismeretségi körben válnak ismertté (ami érthető: működik a félelem), s ezek a konfliktusok rendszerint soha nem lépik túl a

személyes érdekvédelem és érdekérvényesítés határát, már megjelenik az a mozzanat, hogy a konfliktus átbeszélésében az egyéni front (én-ő) etnikai fronttá minősül át (mi-ők). S ugyanakkor kialakulnak ennek a mentális etnikai frontnak a kulcskifejezései: itt a románoknak előnyük van, minket elnyomnak stb. De: a valóságban létező személyes front és a mentálisan létező közösségi meghatározottságú etnikai front között távolság marad. Nem állítható az, hogy a mentális front-képnek tényleges befolyásoló szerepe lett volna az egyéni frontok alakulására, s az sem, hogy a mentális etnikai front az egyéni fronthelyzetek számát növelte volna. A mentális etnikai front a beszéd szintjén maradt, segítette a magyar-román viszony aszimmetrikus jegyeinek a megerősödését. Magyar oldalon tudomásul vették a vereségeket, és igyekeztek alkalmazkodni az új helyzethez. Az egyéni sérelmek tartalékolódtak.

Erre a viszonylag részletesebb visszapillantásra azért volt szükség, hogy pontosan érzékeltsük az ide kapcsolódó magatartások 1989 utáni jellegét. Az utóbbi években ugyanis igen sok, korábban tartalékba helyezett sérelem aktivizálódott. Nem volt ritka az első évben vállalati vagy munkahelyi szinten az elégtételkeresés sem. Ez az elégtételkeresés ebben a városban elsősorban a nyolcvanas évek előtt létező viszonyok visszaállítását jelentette. Ezek a folyamatok, akárcsak az ezeket kiváltó korábbi konfliktusok, nem kaptak igazán nagy nyilvánosságot, és nem is mindenhol történtek meg. Ezt az elégtételkeresést mintegy leállították, vagy legalábbis háttérbe szorították az 1989-es változások után bekövetkező, az egyéni életutaknak ismét perspektívát nyitó olyan mozzanatok, mint: a földtulajdon visszaadása, a munkahelyváltás lehetőségének megjelenése, külföldi munkavégzési lehetőségek. Az azonban várható, hogy a gazdasági és más természetű gondok újbóli jelentkezésével az elégtételt nem nyert, takaréokban tartott sérelmek ismét aktivizálódnak, még akkor is, ha korábbi céltáblájukat (a sérelmet okozó konkrét személyt) már nem találhatják el. Bár az 1990-1991-es években gyakran domináló tömegkommunikációs front-kép ma lassan háttérbe szorul (azaz ma már gyakorlatilag nincs hatása), várhatunk arra, hogy a megélhetési lehetőségek minden szinten szigorodnak, és az egyéni sérelmek által kitermelt, ugyancsak tartalékban levő „alsó” front-kép lassan aktivizálódni kezd. Valóságos mértékét, erejét nem könnyű

felbecsülni, mert nem a tényleges sérelmek, hanem az átbeszélések gyakorisága határozza meg erejét és kiterjedését. Tény az, hogy létezik, és ma már rögzíthetőek olyan találkozások, amelyekben minden kétséget kizáróan ez a korábban kialakult és tartalékolt front-kép működik. Néha megjelenik már a más etnikummal való találkozási helyzetekben is (ahol korábban a lojalitás volt az úr). Vannak rögzíthető viselkedésmintái és alkalmazott szlogenjei. Sokféle tényezőtől függ az, hogy a korábbi egyéni sérelmek következtében kialakult mentális front-kép működése nyomán ma egyéni fronthelyzetek generálódnak-e, s ezek a találkozási események mennyire vannak jelen. Ez a fejtegetés csak arra kívánt utalni, hogy ehhez a regenerálódáshoz az elemkészlet megvan, sőt, kézügyben van.

Főlényézet: az aszimmetrikus viszony megélése

Az 1989-es változásokat követően ugrásszerűen megnőtt azoknak a kijelentéseknek és gesztusoknak a száma, amelyek a más etnikumhoz tartozók ellen irányulnak. A felületes megfigyelés az ilyen magatartásokat könnyen valamilyen konfliktushoz kapcsolja. Valójában ezek a lebecsülő vagy megsemmisítő nyilatkozatok nem tényleges konfliktusokat takarnak, hanem egészen más funkciójuk van. Nézzük először a formájukat.

Sok ilyen magatartás van, de csak ismerős környezetben fordulnak elő, s rendszerint nem is találkozási helyzetekben. Rövidék, tömörek, szentenciaszerűek. Nem képeznek beszédtemát, hanem bármilyen téma kapcsán egy-egy személyhez kapcsolódnak. Ez a kapcsolódás azonban csak formai jellegű, mert az említett személlyel úgy bánnak, mint az egész etnikum reprezentánsával, és az ő személyén keresztül gyakorlatilag az egész etnikummal bánnak el. Ürügyet szolgáltathat erre az egyéni nem tetsző viselkedés, beszéd, cselekvés is, az ezek kapcsán megfogalmazódó megítélés azonban nyilvánvalóan az egész etnikumnak szól, az egész etnikumra érvényes. Egy illusztratív példa: valakinek valahol nem köszön egy román ismerőse, vagy nem úgy köszön, ahogyan elvárják. A magyar partner megjegyzi magának ezt a hibát, és máskor, egy teljesen más témájú beszélgetésben valamilyen ürüggyel a beszélgetés menetéhez

kapcsolja ezt a korábbi eseményt, mondván: „S képzeld el, a hülye vátrása még csak nem is köszönt!”; vagy: „Azt hiszi, hogy velem ilyeneket lehet csinálni!”. A beszélgetés pedig folyik tovább, mintha ez a kijelentés el sem hangzott volna¹². Az ilyen odavetett kijelentés többszörösen is csúsztat, hiszen a szóbanforgó román személyt olyan tulajdonságokkal ruházza fel, amelyekkel nem rendelkezik, s ugyanakkor e tulajdonságok hordozójaként egy etnikum képviselőjévé válik. Ő már nem egy személy, hanem egy prototípus. A többszörös csúsztatással maga a kijelentést tevő személy is tisztában van (pl. jól tudja, hogy az illető nem vátrás), s ezeket a kijelentéseket igen gyakran egy futó mosoly kíséretében teszi, mintegy jelezve, hogy félvállról veszi az esetet. Nem dühös, nem ingerült, nem érvel, csupán mintegy „bedobja” a megjegyzést, úgy tesz, mintha ő maga sem venné komolyan, de azért ki kell mondania. A hangsúly, a hanglejtés, a hangszín, a kísérő gesztus és az arcjáték erősíti a megtett kijelentést, de ezek a kísérő elemek is éppúgy kilógnak az eseményből, mint a kijelentés. Ezek a mondatok formailag mintha a beszélés kedvéért való beszéd mintapéldái lennének.

Ezek a kijelentések nyilvánvalóan lebecsülő, leértékelő jellegűek. Azt jelzik, hogy „nem vagyunk egyformák”, „mi fennebb vagyunk, ők lennebb”, „nem kell komolyan venni őket” stb. A fölüllállásnak ezek a megnyilatkozásai ma meglehetősen gyakoriak, sőt olyan találkozási eseményt is figyeltünk már meg, amelyben a magyar oldal elhagyja a dominancia érzékeltetésnek az ilyen utalásos módját, és fölényhelyzetének explicit módon szerez érvényt (16).

A fentebb tárgyalt jelenségek magyarázata a román-magyar kapcsolatok helyi előzményeiben keresendő. A történeti áttekintés több ponton is utalt az 1968 előtti magyar-román aszimmetrikus viszonyra, a helyi magyar társadalom fölényhelyzetére. Ez a fölényérzés hol ténylegesen, hol csupán mentálisan, de egészen a nyolcvanas évek közepéig töretlenül létezett. Ekkor viszont felső beavatkozásra olyan folyamatok indultak be, amelyek ezt az aszimmetriát tompították, majd igen sok területen a két helyi társadalmat nivellálták. Mentálisan úgy-ahogy megmaradt a fölénytudat és fölényérzés, de a mindennapi gyakorlat folyamatosan rácaffolt erre. S bár a magyar oldalon mindenki érezte, hogy a nivellálás külső segítség eredménye, hatásától nem lehetett eltekinteni. Ez a kívülről

támogatott kiegyenlítés magyar oldalon igen komoly frusztrációkat okozott, bár azt is el kell mondanunk, hogy ebben a városban a nivellálás a magyar oldal tűrési küszöbét nem érte el.

Az 1989 utáni időszak egyértelműen az aszimmetria visszaállításának az időszaka. A szerepcserék, illetve a szociális tér újratagolása mellett ebben a mentális restaurációban igen nagy szerep jutott és jut ma is a másik etnikumot jelképesen megsemmisítő kijelentéseknek, gesztusoknak, még pontosabban az ilyen kijelentéseket, gesztusokat hordozó kvázi-nyilvános magatartásformáknak. Ez a restaurációs folyamat még nem zárult le, s bár még más tényezők is gyarapíthatják az ilyen magatartások számát (például újabb felső beavatkozások), egyelőre azt mondhatjuk, hogy az aszimmetria restaurációjára törekvő osztársadalmi igyekezet önmagában is képes arra, hogy az ilyen magatartások számát és társadalmi súlyát a közeljövőben, ha lassú ütemben is, de fokozatosan növelje.

Határmegerősítő manőverek

A találkozások tipológiája kapcsán röviden utaltunk a város fizikai és szociális terének etnikai alapon való felosztására. Ez a tagolás látható oldala, amely a tényleges találkozásoknak keretet ad. Mivel a két világ mind felépítésében, mind pedig működésében távol áll egymástól, a találkozások élményanyagai, valamint a korábbi tapasztalatok alapján a magyar oldal a román világ működésének tagolására is vállalkozott. Kulcspontokat, szerepeket, viszonyokat, célokat, eredményeket definiált ebben a számára idegen világban, és ily módon tette a maga számára ismertté, kezelhetővé. Ezt nyilvánvalóan meg kellett tenni, hiszen mint láttuk, a helyi román világ a maga során egyféle teljességre törekedett, de az önmagáról alkotott képet, a saját működésével kapcsolatos információkat a nyilvános térben nem forgalmazta, a magyar oldal számára nem tette áttekinthetővé¹³. Ugyanakkor értelmezésekre készítette a magyar oldal az is, hogy a helyi román világ tulajdonképpen a központi hatalom helyi képviselőjeként jelent meg, ez volt a hatalom helyileg tapasztalható módja, s ez csak fokozta ismeretlenségét, rejtélyességét.

A helyi román világ tagolása olyan módon ment végbe, ahogyan a régió magyar lakossága általában a mindenkor rejtélyes hatalmi struktúrákhoz közeledni szokott. Kiemelt a közvetlen közelében lévő, de idegen világból egy-egy elemet, s azt részletekbe menően perszonalifikálta. Dominánsan negatív, de ugyanakkor elviselhetően negatív tulajdonságokkal látta el, és ezen negatív tulajdonságok érvényességét sok-sok apró valós vagy kitalált ténnyel igazolta önmaga számára. Ilyen kiemelt elem volt 1989 előtt például a Szekuritáté, az útleveosztály, a megyei párbizottság, egyik-másik vállalatvezetés, illetve ezeken belül egy-egy személy, történet, cselekedet stb. Ezeket a kiemelt elemeket sajátos élő entitásokká transzformálták, majd ezeket az entitásokat (különösen akkor, ha személyekről volt szó) egy-egy román hellyel vagy intézménnyel azonosították. Így például egy személy kapcsán a róla szóló átbeszélésekben mozzanatokot választottak ki életútjából, családi életéből, szövegeiből, szokásaiból s mindezt megtoldották kitalált mozzanatokkal. Az önkényesen kiválasztott és kitalált mozzanatokból nagyon részletes, kerek egész képet rajzoltak, amellyel, mint bármikor előhúzzható képpel, tetszés szerint lehetett manőverezni. Főleg lehetett használni magyarázatokhoz, a találkozási helyzetekre való felkészülésekhez, distanciatermelésre stb.

Az idegen világ kezelésére irányuló magatartás 1989 előtt a kiválasztott személyeket emblémaként kezelte. Ezek az emblémák jelezték a magyar oldal számára az idegen világ létét, veszélyességét vagy barátságosságát, közelségét vagy távolságát. Ez az emblématermelő magatartás két-három kivételtől eltekintve szakma és munkahelyspecifikus volt, s tulajdonképpen ezért lehetett igazán hatékony. Kisebb léptékben egy-egy csoporton belül is kialakult. Azt lehet mondani, hogy a helyi román világnak a helyi magyar világba való behatolása ezen az emblemikus jellegű elfogadáson keresztül történt, és a két világ közti határok az emblémahasználat, az emblémákhoz való viszonyulás társadalmi helyei mentén képződtek. A két világ az 1989 előtti években elég mélyen úgymond egymásba csúszott, de az érintkezési felületek mentén az emblémahasználat minden egyes esetben erős határokat hozott létre és tartott fenn. A határ helye alkalomadtán módosulhatott, de a határ jellege megmaradt, s természetesen megmaradtak a határt termelő

magatartások is. A határok léte pedig a látszólag ugyanazon fizikai-szociális térben létező világok közti találkozásokat (a személyeseket és a formalizáltakat is) automatikusan ritualizálta¹⁴.

1989 után a fentiekben jelzett helyi irányultságú emblématermelő magatartás a magyar oldalon gyorsan leépült. Megjelentek az országos érvényű román emblémák (új vezetők, Vátra stb.). A helyi magyar emblématermelő és emblémafenntartó potenciál gyakorlatilag ezek kezelésére csoportosult át. Alsóbb szinteken maradtak helyi román emblémák, de kisebb számban, és kezelésük korántsem tűnik annyira fontosnak, mint 1989 előtt. A fenntartásukra fordított energia csekély, az ilyen magatartások társadalmi súlya csökken. Fontos még az idegen világ, de helyi szinten egyre csökkenő mértékben. Fontos, de nem annyira, hogy naponta és részletekbe menően kellene foglalkozni vele, nem annyira, hogy pontosan kezelhető és részletesen kidolgozott képet kelljen alakítani róla, s nem annyira, hogy emblématermelő gyakorlattal folyamatosan védekezni kelljen ellene. A készlet, a rutin azonban bármikor elérhető, bármikor aktivizálható tartalékot jelent.

Néhány összefoglaló megjegyzés

Kutatási programunk legfontosabb tapasztalata az, hogy a román-magyar etnikai viszonyok vizsgálatában kiemelten kell figyelni az e század folyamán kialakult, ma már történetinek nevezhető viszonyulási mintákra. Az 1989 után mutatkozó sokszínűség és sokféleség nem igazán természetes jelenség, hanem elsősorban az 1989 után elszabadult, etnikai jellegű rehabilitációs és restaurációs igyekezetek átmeneti jellegű folyamánya. A történeti minták állandó felbukkanása arra utal, hogy a mai sokféleség mögött tulajdonképpen néhány alapvető szabályszerűség állhat. Ezek ma még nem mindig láthatók, de várhatóan fölerősödnek és előtérbe kerülnek. Ezért talán megkockáztatható az a kijelentés, hogy a mai, sokak által konfliktusosnak beállított helyzet megértésében a viszony történeti mintáinak kutatása kínálhatja a legtöbb hasznosítható magyarázatot.

A történeti minták központi szerepének tudható be az erőteljes etnikai határvonal építési szándék (magyar oldalon a struktúrák

szintjén, román oldalon a privát szféra szintjén). Ezzel egyidejűleg a strukturális aszimmetria megerősödése tapasztalható. A mindennapi életben ez a strukturális aszimmetria szabályozó erőként működik, meghatározza a konkrét találkozási események szerveződését és alakulását.

A helyi társadalom szintjén az integráció és a szeparáció jelenségei mindig pontosan lokalizálódnak (fizikai tér, időintervallum, szociális mező vagy a praxis mentén). A közhiedelemmel ellentétben a beolvadások nem folyamatjellegűek, és a szembenállások nem totális jellegűek

A románok és a magyarok egymásról alkotott képének restaurálódása a mindennapi élethelyzetekben az egyéni erőfeszítéseket kiiktatja. A két oldal helyzete ebben eltérő, mert magyar oldalon a román oldalról alkotott kép stabilizálódik, és ezért az egymás mellett élés a befektetett energiát nézve olcsóbb. Román optikából a magyar kép potenciálisan változó, ezért az egymás mellett élés drágább. 1989 előtt ez fordítva volt.

Csíkszeredában, de feltételezésünk szerint nemcsak itt, hanem általában az olyan városokban is, amelyek nem rendelkeznek nagyvárosi hagyományokkal, jelleggel, a román-magyar viszony alakulását igen jelentős mértékben meghatározzák és alakítják az átbeszélési események.

1993. április

Jegyzetek

1. Tanulmányunk eredetileg kutatási zárójelentésként, „A kárpátmedencei etnikumok közötti kapcsolatok alakulása” tematikájú kutatási program részeként készült. A kutatás a párizsi CRESPO támogatásával folyt, a kutatás vezetője Kende Péter. Ebben a porgramban Csíkszereda képezte a három romániai kutatópont közül az egyiket. A négytagú team (Gagy József, Biró A. Zoltán, illetve Herta Micola, Mare Marian) munkája a csíkszeredai KAM-Regionális és Antropológiai Kutatások Központja szellemi és műszaki bázisának igénybevételevel folyt 1992 december és 1993 április közötti időszakban. A munka csíkszeredai részének megtervezésével, lefolytatásával kapcsolatos feljegyzések, valamint minden idevonatkozó dokumentum (magnófelvételek, jegyzőkönyvek, lejegyzett szövegek, megbeszélések feljegyzései, a menet közben összeállított szakirodalmi anyag jegyzéke stb) a KAM adattárában kerül elhelyezésre.

A kutatás során a román etnikumhoz tartozókkal 22 magnófelvétel történt, ezt kiegészíti 12 olyan feljegyzés, amely magnószalagra nem rögzített beszélgetések során készült. A magyar etnikumhoz tartozókkal 21 beszélgetést rögzítettünk, ezt további 23, nem rögzített beszélgetésről való feljegyzés egészíti ki. A megkérdezettek nem, életkor, foglalkozás szerinti megoszlása lefedezi a kutatási útmutatóban megfogalmazott javaslatokat. A kutatás során nagymértékben támaszkodtunk a KAM keretében korábban folytatott olyan vizsgálatokra, amelyek ebben a régióban az interetnikai kapcsolatok tegnapi és mai formáit kutatták.

A rögzített és a nem rögzített beszélgetésekről egyaránt feljegyzések készültek, ezek átlagos terjedelme 3-6 oldal. A feljegyzések egyrészt adatszerű tájékoztatót tartalmaznak (a beszélgetés időpontja, időtartama, a helyszín megjelölése, a résztvevők megjelölése, a beszélő neve, életkora, munkahelye, foglalkozása, családi állapota, mióta él Csíkszeredában?), ugyanakkor kapcsolódik ehhez a beszélgetés irányítójának interpretációja. A team tagjai közti, menetközbeni megbeszélésekről szintén készültek feljegyzések, s részben magnófelvételek is.

2. Részletesen beszámol az akkori eseményekről Dr. Endes Miklós Csík-, Gyergyó- és Kászon-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig című könyvében. Csíkszeredáról a következőket írja: „Az 1916-i csíki hadjáratban a legnagyobb kárt Csíkszereda város szenvedte, mert a kormány intézkedése következtében a vármegye összes helységei közül éppen Csíkszeredából csaknem 100%-ban menekült el a lakosság. A menekülés oly hirtelen történt, hogy jórészt még az állatok is otthon maradtak, a berendezett lakások pedig teljes felszerelésükkel tárva-nyitva állottak.” Egész Csíkra vonatkoztatva pedig: „Általában azok a helységek szenvedtek anyagiakban a legtöbbet, ahonnan a lakosság vagy egészben, vagy nagyobb részben elmenekült, mert itt a lakásokat az ide-oda vonuló különböző katonaság vagy maga az otthonmaradt lakosság is teljesen kirabolta. Továbbá sok emberáldozat volt, az otthonmaradt, jórészt idősebb korú lakosság körében.”... „Nagyobb emberáldozatot követelt az internálás. Azok közül, akiket Csíkből és a többi székely megyékből a sipoti fogolytáborba hurcoltak, tehát 17.000 internáltból mindössze 3.000 maradt életben és tért vissza.”

3. Úgy gondoljuk, hogy amennyiben a vizsgálat során megfigyelt találkozástípusokat egy ilyen mátrixon elhelyezzük, s ugyanakkor jelezzük az egyes típusok gyakoriságát és társadalmi fontosságát, akkor összehasonlításra is alkalmas grafikus ábrázoláshoz jutunk, amely nem ad lehetőséget az egybeesések és eltérések kvantifikálható mérésére, de a trendeket jól láthatóan fogja jelezni.

4. Ide sorolható például az évi kétszeri ünnepélyes-zenekaros-katonaiparádés eskütétel, valamint a hivatalos állami ünnep: december 1, és a hadsereg napja: október 25.

5. Ez azzal magyarázható, hogy a helyi anyagok feldolgozását a régi időkhöz hasonlóan az átbeszélés vette át.

6. Tapasztalataink szerint a román, illetve a magyar etnikumhoz tartozás ebben a városban a nyelvhasználat során gyakorlatilag mindig, de mindig kiderül!

7. A jelenség részletekbe menő elemzését lásd a kötetben: Bodó-Biró (Kizárási és bekebelezési technikák interetnikus kapcsolatokban)

8. A természetes kifejezésen itt persze csak azt értjük, hogy nem gerjesztett, túlidealizált folyamatról van szó, hanem csupán más, alapvetőbb folyamatok derivátumairól.

9. A nagy tömegeket megmozgató hokimeccsek, mint nagyon kiélezett Bukarest-Csíkszereda, helyi csapat – belügyi- vagy katonacsapat ellentétek a román-magyar viszony alakulásában igen nagy szerepet játszottak.

10. Jellemző eset: a marosvásárhelyi események után a krajovai szülők ösztönzésére és támogatásával az itt élő család vasajtóval erősítette meg a tömbházlakás bejáratát. Ezt az itteniek nem tartották feltétlenül szükségesnek, de el kellett fogadniuk az otthoniak nyomására.

11. Például fizikai közeledés, beszédes arcjáték és gesztusok, rejtett utalások és összekacsintások, példaeseményekkel való szereplés egymás előtt, az általánossal való helyettesítés nyelvi manővereinek az alkalmazása.

12. Meg kell jegyeznünk, hogy az itt felsoroltak igen egyszerű és illedelmes példák.

13. Ezt természetesen a magyar oldal sem tette, már csak azért sem, mert az etnikai jellegű helyi társadalmak a szocializmus ideológiája szerint nem léteztek.

14. Külön tanulmányban kellene elemezni azt, hogy további egymásbacsúszás esetén a határok felszívódnak-e, vagy az egyik fél az egyéni élet sáncai mögé vonul vissza, vagy pedig eltűnnek a határok, és a két világ lassan keveredni kezd.